

ΜΑΡΙΝΑ ΒΡΕΛΛΗ - ΖΑΧΟΥ

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΥΛΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΣΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ
ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ

(Λαογραφικό Αρχείο Πανεπιστημίου Ιωαννίνων)

Στη μνήμη του*

Εισαγωγικά

Ο αείμνηστος Δημήτριος Σ. Λουκάτος δεν υπήρξε μόνον ο επιστήμονας που έδωσε ένα διεθνώς αναγνωρισμένο πλούσιο ερευνητικό και συγ-

---

*Δεν υπήρξα μαθήτρια του καθηγητή Λουκάτου. Ο δικός μου δάσκαλος στη Λαογραφία, στα χρόνια τα φοιτητικά, ήταν ο Μιχάλης Γ. Μερακλής. Ωστόσο, πολλά από τα πρώτα μου λαογραφικά διαβάσματα ήταν έργα του καθηγητή Λουκάτου και πολλές φορές μάς μιλούσε γι' αυτόν ο κ. Μερακλής.

Όταν ανέλαβα το θέμα της διατριβής μου -που ήταν κατεξοχήν επτανησιακό- ο κ. Μερακλής με προέτρεψε να τον συμβουλευτώ. Του έγραψα τότε διστακτικά. Μου απάντησε αμέσως. Με συμβούλεψε με τον καλύτερο τρόπο. Έχω κρατημένη τη γραπτή απάντησή του. Έκτοτε, είχαμε μια ζεστή επικοινωνία και αλληλογραφία. Δεν υπήρξε εργασία μου που να μην μου τη σχολιάσει γραπτώς (αλλά και να την παρουσιάσει στο περιοδικό «Λαογραφία») με λόγια καλά, επαινετικά και κυρίως ενθαρρυντικά. Όσον αφορά τις τηλεφωνικές μας επικοινωνίες, θυμάμαι, ότι οι κουβέντες μας εστιάζονταν περισσότερο στο πώς εμείς οι νεώτεροι λαογράφοι θα φέρναμε τους φοιτητές μας κοντά στη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού με πιο ελκυστικό και πειστικό τρόπο. Του έλεγα τότε πόσο μου άρεσε να δουλεύω με τους φοιτητές μου στα φροντιστηριακά μαθήματα αναθέτοντάς τους εργασίες και πόση επιστημονική ικανοποίηση μου έδινε αυτή η ενασχόληση. Αυτό φαίνεται ότι ήταν το κοινό μας σημείο, αλλιώς δεν εξηγώ το γιατί κάποια στιγμή, στα 1997, με κάλεσε, για να μου εμπιστευθεί να «νοικοκυρέψω», όπως έλεγε, να ταξινομήσω και να παρουσιάσω χειρόγραφα μαθητών του, της χρονιάς που δίδαξε όχι μόνο στο Πανεπιστήμιό μας αλλά και στη Ζ.Π.Α., και να τα δημοσιεύσω αυτοτελώς, και μάλιστα με δική του χορηγία. Αυτή η συνεργασία ήταν και η αιτία που τον συναντούσα πολλές φορές, στη Λαογραφική Εταιρεία, καταπονημένο από την ηλικία στο σώμα αλλά με ένα μυαλό κοφτερό και μια μνήμη, ένα «θυμητικό», πεντακάθαρο.

Κρατώ πολλές όμορφες συζητήσεις μαζί του για ανάμνηση. Κρατώ και τη γλυκύτητά του αλλά και την αυστηρότητά του. Ήξερα πάντα ότι όλες του οι παρατηρήσεις ήταν για το καλό μου. Κρατώ τα γράμματά του. Δεν ξεχνούσε άλλωστε ποτέ να μου γράφει πατρι-

γραφικό λαογραφικό έργο¹ αλλά και ο Δάσκαλος, ο «δεμένος ψυχικά και πνευματικά με τη διδασκαλία της επιστήμης του», ο οποίος, εκτός από τη σεβαστή από όλους τους μαθητές του διδακτική και μεταδοτική του ικανότητα, ενδιαφέρθηκε και για την περαιτέρω καλλιέργεια των λαογραφικών τους ενδιαφερόντων, για τη ζωντανή, γόνιμη και δραστήρια -και κατ' ουδένα τρόπο παθητική κι αδιάφορη- παρουσία τους στα πανεπιστημιακά έδρανα. Ο «μειλίχιος και προσιτός καθηγητής», που ήθελε αφενός να διδάσκει και να μαθαίνει τους μαθητές του, και αφετέρου να μαθαίνει ο ίδιος από αυτούς και τις ερευνητικές πρωτοβουλίες που τους ανέθετε².

Η συγκρότηση και ο σκοπός του Λ.Α.Π.Ι.

Με την ίδρυση και τη λειτουργία της Φιλοσοφικής Σχολής Ιωαννίνων, το 1964, ο καθηγητής Λουκάτος παρότρυνε στα μαθήματά του τους φοιτητές της Σχολής να καταγράφουν εκφράσεις του λαϊκού πολιτισμού των ιδιαίτερων πατρίδων τους, βασιζόμενοι στην άμεση λαϊκή επαφή, ουσιαστικά σε δικά τους, και των συγχωριανών τους, βιώματα, ακούσματα, πράξεις και καταστάσεις, μέσα στο οικογενειακό, συγγενικό και φιλικό περιβάλλον, στον τοπικά ορισμένο και περιορισμένο χώρο της κοινότητας, όπου είχαν ανατραφεί.

Αυτό σήμαινε για τους φοιτητές-εκκολαπτόμενους νέους επιστήμονες -και εξακολουθεί να σημαίνει, γιατί η προσπάθεια έκτοτε συνεχίστηκε και συνεχίζεται ως σήμερα- προπάντων άσκηση στην επιτόπια λαογραφική έρευνα:

κές ευχές στην ονομαστική μου γιορτή και να μου συστήνει, μέχρι την τελευταία στιγμή, βιβλία ιταλικά, για τη θυγατέρα μου που μάθαινε τη γλώσσα, ακόμη κι αυτό τον απασχολούσε στα 90 του... Πολλοί βέβαια θα έχουν ανάλογες αναμνήσεις...

Ένα παράπονο του έχω, ότι, αφότου έπαυσε να πηγαίνει στη Λαογραφική Εταιρεία, με πείσμα αρνιόταν να δεχθεί τις δικές μας επισκέψεις στο σπίτι του... Όταν του παραπονιόμουν στο τηλέφωνο γι' αυτό, μου έλεγε «δεν θέλω να με βλέπετε ανήμπορο».

Η τελευταία φορά που μίλησα μαζί του ήταν ανήμερα το Δεκαπενταύγουστο του 2003, λίγο πριν από το τελευταίο του ταξίδι. Δυσκολευόταν να μιλάει πια στο τηλέφωνο, ήθελε πιο πολύ να του γράφουμε κι εγώ δεν υπήρξα πολυγραφότατη γι' αυτόν, δυστυχώς.

Ας είναι ελαφρύ το χώμα που τον σκεπάζει.

1. Βλ. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, «Βιογραφικά Δ. Σ. Λουκάτου», στο συλλογικό τόμο *Σύνδειπνον, Τιμητικό Αφιέρωμα στον καθηγητή Δημήτριο Σ. Λουκάτο από παλαιούς μαθητές του στη Φιλοσοφική Σχολή Ιωαννίνων (1964-1969)*, Ιωάννινα 1988, σ. 14-15 (η εργασία και σε ανάπτυπο).

2. Ό.π.

α. πρώτα απ' όλα για την κατανόηση του τρόπου ζωής των παλαιότερων, της νοοτροπίας τους, των αξιών τους και της συμπεριφοράς τους,

β. για την καταγραφή παραδοσιακών πολιτισμικών-λαογραφικών φαινομένων στις ύστατες στιγμές τους,

γ. για την επισήμανση των αλλαγών, των μετασχηματισμών και των διαφοροποιήσεών τους, που και οι ίδιοι οι φοιτητές βίωναν ως μέλη, σχεδόν πάντοτε, των κοινοτήτων που ερευνούσαν.

Ο Λουκάτος συγκέντρωνε με φροντίδα τις φοιτητικές εργασίες κάθε πανεπιστημιακής χρονιάς και τις κατέτασσε σε τόμους, 53 στο σύνολό τους. Έτσι έβαλε τα θεμέλια για τη συγκρότηση του Λαογραφικού Αρχείου, το οποίο επίσημα συνιδρύθηκε μαζί με το Λαογραφικό Μουσείο αρκετά αργότερα, το 1977, με σκοπό τη συγκέντρωση, τη διαφύλαξη, τη μελέτη και την έκδοση του φιλολογικού και μουσειακού υλικού του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού³.

Το πρωτογενές λαογραφικό υλικό που οι φοιτητές κατέθεταν χειρόγραφο αποτελούσε -και εξακολουθεί να αποτελεί μέχρι σήμερα, θεματολογικά ανανεωμένο και μεθοδολογικά επαναπροσδιορισμένο- φροντιστηριακή ή σεμιναριακή άσκηση (με αξιολόγηση και βαθμολογία στα μαθήματα της Λαογραφίας).

Στο Λ.Α.Π.Ι. σήμερα αριθμούνται 144 τόμοι με αδημοσίευτο φιλολογικό και εθιμικό λαογραφικό υλικό, καρπός ερευνητικής δουλειάς τεσσαράρων δεκαετιών⁴.

---

3. Το Λ.Α.Π.Ι. ιδρύθηκε το 1977, ύστερα από προσπάθειες των καθηγητών που διαδέχθηκαν τον καθηγητή Λουκάτο στην Έδρα της Λαογραφίας, μετά την αποχώρησή του, το 1969: του Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη (που είχε την ανάθεση της Έδρας μέχρι το 1975) και του Μιχάλη Γ. Μερακλή (που διορίστηκε το 1975), οι οποίοι με τον ίδιο ζήλο συνέχισαν τη συγκέντρωση του αρχειακού υλικού καθώς και τον εμπλουτισμό του Λαογραφικού Μουσείου. Το Λαογραφικό Αρχείο και Μουσείο έκτοτε υπαγόταν στην Έδρα της Λαογραφίας και από το 1982 μέχρι και σήμερα με το Νόμο 1268/82 υπάγεται στον Τομέα Λαογραφίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Παν/μίου Ιωαννίνων.

4. Εκτός από τους πενήντα τρεις (53) τόμους, οι οποίοι περιλαμβάνουν υλικό της περιόδου 1964-1969, που δίδαξε ο καθηγητής Λουκάτος, οκτώ (8) τόμοι συγκεντρώθηκαν κατά την περίοδο 1970-1975, όταν δίδαξε, με ανάθεση, τη Λαογραφία ο καθηγητής Ν.Μ. Παναγιωτάκης, τριάντα τέσσερις (34) τόμοι συγκεντρώθηκαν, όταν καθηγητής της Έδρας της Λαογραφίας ήταν ο Μ. Γ. Μερακλής (με τη συνεργασία των τότε βοηθών του Μ. Αλ. Αλεξιάδη, Κ. Μπάδα, Β. Ρόκου και Μ. Βρέλλη), πέντε (5) τόμους, της περιόδου 1984-1986, κατέθεσε στο Λ.Α.Π.Ι. ο νυν καθηγητής της Λαογραφίας στο Παν/μιο Αθηνών,

Στους σκοπούς του Λ.Α.Π.Ι. ήταν και είναι -όπως ήδη προειπώθηκε- η γνωστοποίηση αυτού του υλικού και η περαιτέρω επιστημονική αξιοποίησή του. Έχουν ήδη δημοσιευθεί δύο αυτοτελείς εργασίες και ένα άρθρο, που παρουσιάζουν το περιεχόμενο ενός μέρους του Αρχείου και χρησιμεύουν ως εργαλεία στη λαογραφική έρευνα⁵, καθώς και τρία άρθρα που σχολιάζουν το πληροφοριακό υλικό χειρογράφων από τη Βόρεια Ελλάδα, τη Ρόδο και την Κέρκυρα⁶, ενώ πολλοί ερευνητές έχουν συμβουλευθεί τα χειρόγραφα και έχουν χρησιμοποιήσει και αναφέρει στις μελέτες τους στοιχεία που αποθησαύρισαν σε αυτά.

Πρέπει να προσθέσω επίσης εδώ ότι, κατά το παν. έτος 1966-67, ο Δημ. Λουκάτος, χωρίς να δεχθεί αμοιβή, δίδαξε τη Λαογραφία και στους Δευτεροετείς Σπουδαστές της Ζωσιμαίας Παιδαγωγικής Ακαδημίας Ιωαννίνων, τους οποίους, παράλληλα προς τα μαθήματά του, επίσης μύησε στην επιτόπια λαογραφική έρευνα, προκειμένου να συμβάλει στην ενίσχυση της ούτως ή άλλως παραδοσιακής σχέσης των δημοδιδασκάλων με τη Λαογραφία. Είχε ως ανταπόκριση θετική μια καλή συγκομιδή από 139 χειρόγραφα συλλογές με πρωτογενές λαογραφικό υλικό -που αφορά κατεξοχήν το λαϊκό πολιτισμό της Ηπείρου-, καταγεγραμμένο με αξιοπρόσεκτη

Μ.Αλ. Αλεξιάδης, ως λέκτωρ τότε, με αυτοδύναμη διδασκαλία, και, τέλος, η υπογράφουσα το παρόν δημοσίευμα, ως λέκτωρ κατ' αρχάς και ως επίκουρος καθηγήτρια στη συνέχεια, κατέθεσα σαράντα τέσσερεις (44) τόμους, της περιόδου 1984-2001 (με υλικό και περιεχόμενο αποκλειστικά ενδυματολογικό).

5. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Ηπειρωτικά Χειρόγραφα Λαογραφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Συλλογή Φοιτητών, 1964-1974*. Σειρά Δημοσιευμάτων Λαογραφικού Μουσείου και Αρχείου, αρ. 2, Ιωάννινα 1980. Επίσης Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, *Χειρόγραφα Ενδυματολογικής Λαογραφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*. Παράρτημα της Επιστ. Επετ. της Φιλκής Σχολής «Δωδώνη», Ιωάννινα 1994, και ακόμη, Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, «Η διδασκαλία και η έρευνα της ενδυμασίας στο πλαίσιο του λαϊκού πολιτισμού. Οι εργασίες των φοιτητών στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1992-2001», στο συλλογικό τόμο *Θητεία. Τιμητικό Αφιέρωμα στον καθηγητή Μ. Γ. Μερακλή*. Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Αθήνα 2002, σ. 183-205.

6. Βλ. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, «Λαϊκές αυτοβιογραφικές συνεντεύξεις από τη Σορωνή Ρόδου», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, 10 (1984), σ. 38-53, Μιχάλης Γ. Μερακλής, «Λαογραφικές εργασίες φοιτητών για τη Βόρεια Ελλάδα. Ορισμένα γνωρίσματά τους», *Πρακτικά Ε΄ Συμποσίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικού χώρου*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 149-157, και Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, «Επτανησιακά Χειρόγραφα Λαογραφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Συλλογή Φοιτητών, 1964-1992. Οι ενδυματολογικές ειδήσεις από την Κέρκυρα», *Δωδώνη*, 27 (1998), σ. 163-216.

ευαισθησία και σεμνότητα (αρετές ευδιάκριτες σε κάθε συλλογή). Τα σπουδαστικά χειρόγραφα βιβλιοδετημένα σε τρεις τόμους προσφέρθηκαν από τον καθ. Λουκάτο, το 1997, στη Σχολή Επιστημών Αγωγής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, η οποία και συνεχίζει πλέον την επιστημονική και εκπαιδευτική προσφορά της Ζ.Π.Α.⁷

Η θεματολογία των χειρογράφων

Τα θέματα που είλκυσαν το ερευνητικό ενδιαφέρον των νεαρών φοιτητών της Φιλοσοφικής Σχολής εντάσσονται στα δυο μεγάλα πεδία της Λαογραφίας, όπως τα ορίζει ο Δημήτριος Σ. Λουκάτος, δηλ.

α. Μνημεία του Λόγου (Φιλολογική Λαογραφία) και
β. Κατά Παράδοσιν Πράξεις και Ενέργειες (Εθιμική Λαογραφία), με πρώτο μεγάλο Κεφάλαιο τα «Βιοτικά και Καλλιτεχνικά Θέματα της Λαϊκής Ζωής», στα οποία ο Λουκάτος εντάσσει:

1. την Κατοικία,
2. τις Τροφές και τα Ποτά,
3. τα Υφαντά και τα Κεντήματα του σπιτιού,
4. την Ενδυμασία και τα Κοσμήματα,
5. τη Λαϊκή Βιοτεχνία και Τέχνη, και
6. τους Λαϊκούς Βίους και Επαγγέλματα⁸.

Στις συλλογές των φοιτητών το προβάδισμα, στα Φιλολογικά ζητήματα, έχουν τα Δημοτικά Τραγούδια, τα Παραμύθια και οι Παραδόσεις. Στη δεύτερη περίπτωση, της Εθιμικής Λαογραφίας, προηγούνται τα Έθιμα των μεγάλων σταθμών του κύκλου της ζωής και αυτά των μεγάλων χριστιανικών εορτών, είτε ως έκφραση λατρείας είτε ως τρόποι εκτόνωσης και ψυχαγωγίας⁹.

---

7. Βλ. Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου, *Χειρόγραφα Λαογραφίας από Σπουδαστές της Ζ.Π.Α (1966-67)*. Αρχείο καθηγητή Δημητρίου Σ. Λουκάτου, Ιωάννινα 1999.

8. Και ακόμη: την Κοινωνική Παραδοσιακή Ζωή, τους Τρεις Σταθμούς της Ανθρώπινης Ζωής, τις Φυσικές και Μεταφυσικές Αναζητήσεις και τα Λατρευτικά Βιώματα. Κατάταξη της λαογραφικής ύλης βλ. στον Δημήτριο Σ. Λουκάτο, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*. Έκδοση Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, Αθήνα 1985. σ. 11-14 (Περιεχόμενα) κ.ε.

9. Παρατηρώ εδώ ότι στις συλλογές των σπουδαστών της Ζ.Π.Α. υπάρχει επίσης και ένας μεγάλος αριθμός χειρογράφων που καταγράφουν φυσικές και μεταφυσικές αναζητήσεις (μαντική), τα οποία υπερτερούν μάλιστα των χειρογράφων με καταγραφές εθίμων (39 προς 31).

Οι συλλογές με θέμα την καταγραφή όψεων του Υλικού Βίου και Πολιτισμού είναι εξαιρετικά ολιγάριθμες.

Στο Λ.Α.Π.Ι. επεσήμανα 93 φοιτητικά χειρόγραφα, από τα οποία μόνον τα 41 έχουν αμιγώς τέτοιο χαρακτήρα. Το ζητούμενο Υλικού Βίου και Πολιτισμού των υπολοίπων εντάσσεται σε γενικές συλλογές, που περιλαμβάνουν και άλλες λαογραφικές μαρτυρίες, «φιλολογικές» ή «εθιμικές» (μάλιστα πολλά θέματα διατροφής εμπεριέχονται στις αναφορές σε εθιμικές πράξεις των μεγάλων εορτών)¹⁰.

Θα λέγαμε πως πρόκειται για κάτι αναμενόμενο. Η λαογραφική βιβλιογραφία δείχνει ότι τα ενδιαφέροντα του ακαδημαϊκού κόσμου της Ελληνικής Λαογραφίας για τα «έργα των χειρών» μόλις στη δεκαετία του 1960 άρχιζαν σιγά-σιγά να θερμαίνονται (την πρώτη διδακτορική διατριβή με «υλικό» θέμα, της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος, «*Τα Υφαντά της Μακεδονίας και της Θράκης*» [έκδοση Ε.Ο.Ε.Χ.], την έχουμε στα 1965), μολονότι από τη δεκαετία του 1920, ως εξαίρεση, ο καθηγητής Γ.Α. Μέγας, είχε ήδη ανοίξει το δρόμο για τη μελέτη της ελληνικής κατοικίας¹¹, και εξωπανεπιστημιακοί λαογράφοι, όπως η Αγγελική Χατζημιχάλη και ο Δημήτριος Λουκόπουλος, είχαν ήδη καταθέσει -την ίδια δεκαετία και στο εξής- υποδειγματικό, πλούσιο εθνογραφικό έργο¹².

Ούτως ή άλλως, και διεθνώς, η επιστήμη της Λαογραφίας, δίνοντας προτεραιότητα στη μελέτη των συντηρητικών και αμετάβλητων λαϊκών

10. Όσον αφορά τα σπουδαστικά χειρόγραφα της Ζ.Π.Α., εδώ έχουμε «υλικές» πληροφορίες σε 11 μόνον (σε σύνολο 139) συλλογές και από αυτές αμιγώς «υλικό» θέμα έχουν οι 3, ενώ οι υπόλοιπες είναι και εδώ συνδυαστικές.

11. Ήδη, το 1922, ο Γ.Α. Μέγας μελετά τις Θρακικές οικήσεις. Η εργασία του πρωτοδημοσιεύθηκε αρκετά αργότερα με τον τίτλο «Θρακικά οικήσεις. Συμβολή εις την έρευναν της βορειοελληνικής αγροτικής οικίας», στην *Επετηρίδα του Λαογραφικού Αρχείου*, 1 (1939), σ. 5-49, και επαναδημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Λαογραφία*, στον Αφιερωματικόν προς αυτόν Τόμο αρ. 26 (1968-1969), σ. 15-59, όπου συγκεντρώθηκαν και άλλες μεταγενέστερες εργασίες του ίδιου με θέματα που αφορούν τη λαϊκή κατοικία και αρχιτεκτονική.

12. Βλ. το πρώτο έργο της Αγγελικής Χατζημιχάλη, *Ελληνική λαϊκή τέχνη*. Σκύρος, Αθήναι 1925 και επίσης του Δημήτριου Λουκόπουλου, *Αιτωλικά οικήσεις, σκεύη και τροφαί*, Αθήναι 1925. Για την έρευνα του υλικού βίου και πολιτισμού στην Ελλάδα βλ. Στέλιος Παπαδόπουλος, «Ανασκόπηση της μεθόδου έρευνας του 'υλικού βίου'», στο βιβλίο του ίδιου, *Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο (1900-1975) κατά τις προφορικές μαρτυρίες των χαλκουργών. Συμβολή στην εθνογραφική τεχνολογία*, Εκδ. Π.Α.Ι., Ναύπλιο 1982, καθώς και Μ. Γ. Μερακλής, «Η μελέτη του υλικού πολιτισμού: Μια όχι άσκοπη αναδρομή», στο βιβλίο του ίδιου, *Θέματα Λαογραφίας*, Εκδ. Καστανιώτη 1999, σ. 75-89.

εθίμων και εκδηλώσεων, των δημοτικών τραγουδιών, των λαϊκών παραδόσεων κ.λπ., μάλλον όψιμα έστρεψε τα ενδιαφέροντά της στην έρευνα και τη μελέτη υλικών ζητημάτων, της κατοικίας, της διατροφής, της ενδυμασίας, των μεγάλων δηλαδή, ευμετάβολων και ευεπηρέαστων από τη φύση τους, πεδίων του υλικού βίου και πολιτισμού, εξαρτημένων, και ταυτόχρονα άρρηκτα δεμένων με παράγοντες όπως το φυσικό περιβάλλον, οι οικονομικές δραστηριότητες, οι εθνικές και τοπικές παραδόσεις και ιδιαιτερότητες, το φύλο των ανθρώπων, η οικογενειακή τους κατάσταση, οι κοινωνικές διακρίσεις -και οι ταξικές-, οι θρησκευτικές πίστεις, δοξασίες και τελετές, οι δεσμοί με την τέχνη, οι παραδοσιακοί ή μοντέρνοι αστικοί τρόποι ζωής κ. ά.¹³

Ο καθηγητής Λουκάτος συνέβαλε¹⁴ προς τη νέα εθνογραφική κατεύ-

13. Βλ. S. Tokarev, «Methods of Ethnographic Research into Material Culture», στον Yu. Brobley, *Soviet Ethnology and Anthropology Today* (Studies in Anthropology, Ser. No 1), Paris 1974, σ. 175-194. Επίσης Fernand Braudel, *Υλικός Πολιτισμός. Οικονομία και καπιταλισμός (15ος-18ος αιώνας)*. Μτφρ. Αικ. Ασδραχά, Εκδ. Μορφωτικού Ιδρύματος Αγροτικής Τραπέζης, Αθήνα 1995 (Πρώτη έκδοση στα γαλλικά, εκδ. Librairie Armand Colin, Paris 1979).

14. Ένα κοίταγμα στη θεματολογία του συγγραφικού του έργου πραγματικά μας δείχνει ότι, μολονότι η Φιλολογική Λαογραφία τον είχε κερδίσει, δεν αδιαφόρησε διόλου για τον Υλικό Βίο και Πολιτισμό, τη γνώση και τη διάσωσή του, και ότι μάλιστα πολλά από τα σχετικά του δημοσιεύματα, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1940, αφορούσαν εξαιρετικά «μοντέρνα» και «προχωρημένα» για την εποχή τους «υλικά» ζητήματα, για τα οποία μάλιστα πρότεινε και συγκεκριμένη δράση, όπως π.χ. την ίδρυση υπαίθριων λαογραφικών μουσείων, τη διάσωση της «αρχαιολογίας» της σύγχρονης ζωής, τη μουσειακή επιμόρφωση στα σχολεία. Χαιρετούσε επίσης με επιστημονική ευχαρίστηση και σχολίαζε θετικά εργασίες νεώτερων συναδέλφων του συναφείς προς τον υλικό βίο και τις τέχνες των χειρών. Παραθέτω τα περισσότερα από αυτά τα δημοσιεύματα με τη χρονική σειρά που παρουσιάστηκαν:

-«Sur la possibilité de créer un Village-Musée en Grèce», Conseil International des Musées I.C.O.M., Paris 1948, σ. 70.

-«Εικόνες του πραγματευτή από τη λαϊκή μας ποίηση και τις παροιμίες», *Συνεταιριστής*, 59 και 60-61 (1951), σ. 85-86 και 109-111.

-«Οι έννοιες της αγοράς, της πώλησης και της πληρωμής στις νεοελληνικές παροιμίες», *Συνεταιριστής*, 65 (1952), ανάτυπο, σ. 1-12.

-«Τί είναι τα υπαίθρια μουσεία. Το σουηδικό πρότυπο του Skansen. Τί μπορεί να γίνη για τον θρακικό πολιτισμό», *Αρχείον Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσολογικού Θησαυρού*, 17 (1952), σ. 374-377.

-«Ελληνικά εθνογραφικά αντικείμενα στο Musée de l' Homme του Παρισιού»,

Melanges offerts à Octave et Melpo Merliér (Collection de l' Institute Francais d' Athènes, αρ. 93, τόμ. Β', Athènes 1952, σ. 27-42.

-«Τα Χριστόψωμα», *Ζυγός*, 1: 2 (1955), σ. 6 και 16.

-«Κίτσου Μακρή, Συλλογή λαϊκής τέχνης Πηλίου (έκθεση)», [βιβλιοκρισία], *Νέα Εστία*, 54:670 (1955), σ. 768-769.

-«Λαϊκές επιγραφές στην ελληνική κεραμική», *Ζυγός*, 16 (1957), σ. 15 και 21.

-«Να οργανωθεί και η αρχαιολογία της σύγχρονης ζωής μας. Ν' αρχίσει η συλλογή και φύλαξη του υλικού που χάνεται», εφ. *Το Βήμα*, 10 και 12 Νοεμβρίου 1957, σ. 3 και 3.

-«Ο ελληνικός άσκαυλος», εφ. *Το Βήμα*, 13.9.1959, σ. 5.

-«Υπαιθρια λαογραφικά Μουσεία», *Διάλεξη*, 1 (1960), σ. 28-35.

-«Οι αντιλήψεις του ελληνικού λαού για την εργασία και τα αντίστοιχα έθιμα», *Σπουδαί*, 11 (1960-61), σ. 83-98.

-«Τα μαντηλώματα ή ο σταυρός της στέγης», *Ηώς*, 44 (1961), σ. 35-37, όπου παρουσιάζει το έθιμο του χαρίσματος μαντηλιών στους οικοδόμους, ύστερα από το στήσιμο του σταυρού στη σκεπή.

-Συνέντευξη για τη Λαϊκή Τέχνη, *Ελληνικά Θέματα*, Φεβρουάριος 1962, σ. 24-27.

-*Λαογραφία-Εθνογραφία*, (Εναρκτήριο Πανεπιστημιακός Λόγος), Φιλοσοφική Σχολή Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1968, σελ. 17.

-«Σύγχρονα γλωσσολογραφικά: Τιτλωνιμίες εργαστηρίων και μαγαζιών στην Ελλάδα», *Ονόματα*, 4 (1972), 3-7

-*Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία* (Ιωάννινα-Θεσσαλονίκη 1966, επίσης Εκδ. Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1977 και γ' έκδοση 1985, σ. 163-178 [όπου σχολιάζει και δίνει σχεδιαγράμματα για την προσέγγιση και παρουσίαση υλικών μορφών του λαϊκού βίου και πολιτισμού].

-«Τα χρώματα στην ελληνική λαογραφία», *Φύσις και Ζωή*, 8: 31 (1978), σ. 18-19.

-«Λαϊκά επαγγέλματα στα Επτάνησα στις αρχές του αιώνα μας», *Κερκυραϊκά Χρονικά*, 27 (1982), σ. 19-27.

-«Εκπαιδευτική εκδήλωση στο Αργοστόλι για τις μορφωτικές επαφές Μουσείων και Σχολείων», *Κεφαλληνικά Χρονικά*, 4 (1982), σ. 351-352.

-«Η σημασία της μουσειακής επιμόρφωσης στα σχολεία μας», *Κεφαλονιά και Ιθάκη*, (Πειραιάς), 1 (1983), σ. 40-41.

-«Σπύρου Κοκκίνη, Τα Μουσεία της Ελλάδος, Οδηγός, ιστορία, θησαυροί, βιβλιογραφία, (Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1979)», *Λαογραφία*, 31 (1978), σ. 348-349.

-«Κίτσου Μακρή, Χιονιαδίτες ζωγράφοι. 65 λαϊκοί ζωγράφοι από το χωριό Χιονιάδες της Ηπείρου. εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1981» [βιβλιοκρισία], *Λαογραφία*, 32 (1982), σ. 532-535.

-«Στεφ. Δ. Ήμελλου - Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, Παραδοσιακός υλικός βίος του ελληνικού λαού (Ερωτηματολόγιο). Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελλ. Λαογραφίας, αρ. 17, Αθήνα 1983», [βιβλιοκρισία], *Λαογραφία*, 33 (1985), σ. 554-558.

-«Βασ. Δ. Κυριαζόπουλου, Ελληνικά παραδοσιακά κεραμικά. έκδ. ΕΟΜΜΕΧ, Αθήνα 1984», [βιβλιοκρισία], *Νέα Εστία*, 118: 1398 (1985), σ. 1310-1313 κ.ά.

θυνη της Λαογραφίας, και με τα δημοσιεύματά του και με το διδακτικό¹⁵ και με το διασωστικό¹⁶ έργο του.

Τα θέματα Υλικού Βίου και Πολιτισμού στα χφα

Ο λαογράφος δεν θα πρέπει να ενδιαφέρεται μόνο για τα υλικά πράγματα καθεαυτά, αλλά και για τη σχέση τους με τους ανθρώπους. Οφείλει αφενός να γνωρίζει οπωσδήποτε πώς να περιγράφει με πληρότητα και σαφήνεια την τεχνολογία της παραγωγής τους, την τυπολογία και τη μορφολογία τους, και αφετέρου να μην απομακρύνεται από την ουσιαστική του επιδίωξη, δηλ. την έρευνα, την κατανόηση και την ερμηνεία της κοινωνικής τους χρήσης και παρουσίας, κι ακόμη της σχέσης των ανθρώπων με αυτά και των σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στους ανθρώπους με σημείο αναφοράς αυτά¹⁷.

Κατοικία

Η κατοικία του ανθρώπου εκπληρώνει τη βασική λειτουργία της προστασίας του από το εξωτερικό περιβάλλον, είναι η «φωλιά» του, όπως ακριβώς των ζώων και των πουλιών, είναι ο μικροχώρος, όπου έμαθε και οργάνωσε τη ζωή του πρακτικά, αλλά και ο χώρος που αντικαθρέφτισε και την κοινωνική του ζωή και τη σχέση του με τους άλλους (με μια πλειάδα τρόπων και εθίμων, δοξασιών και δεισιδαιμονιών που αναπτύχθηκαν εντός της). Η κατοικία είναι έργο των ανθρώπινων χειρών, και η κατασκευή της προϋποθέτει γνώση τεχνική· η λειτουργία της αφετέρου προϋποθέτει καθιερωμένες αξίες και συμπεριφορές¹⁸.

---

15. Όπως φαίνεται άλλωστε και στην παρούσα εργασία.

16. Η συγκρότηση της συλλογής του Λαογραφικού Μουσείου του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων οφείλεται στην πρωτοβουλία του καθηγητή Λουκάτου, ο οποίος προέτρεπε τους φοιτητές του να συγκεντρώνουν λαογραφικά αντικείμενα από τις περιοχές τους. Βλ. Ευαγγελή Ντάτση, *Κατάλογος των αντικειμένων του Λαογραφικού Μουσείου*. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Έδρα Λαογραφίας, Δημοσιεύματα Λαογραφικού Μουσείου και Αρχείου. αρ. 4, Γιάννινα 1981.

17. A. Leroi-Gourhan, *Evolution et Technique. 1. L' Homme et la matière*. Εκδ. Albin Michel, Paris 1971.

18. Για την εθνογραφική προσέγγιση της κατοικίας βλ. S. Tokarev, «Methods of Ethnographic Research...», ό.π., σ. 186-194. Για μια λαογραφική προσέγγιση της κατοικίας βλ. Στεφ. Δ. Ήμελλος και Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, *Παραδοσιακός υλικός βίος του ελ-*

Για τον Λουκάτο η κατοικία αποτελεί το «ορμητήριο» αλλά και το «ιερό καταφύγιο» του πρώτου κοινωνικού πυρήνα που είναι η οικογένεια¹⁹.

Οι φοιτητές στις εργασίες τους προσεγγίζουν και μελετούν την κατοικία, το «λαϊκό σπίτι», κατά τις υποδείξεις του δασκάλου τους, δηλαδή «στα πλαίσια του περιβάλλοντος και του συνόλου των άλλων σπιτιών»²⁰. Κατά τον Λουκάτο «υπάρχει 'κοινωνία σπιτιών', όπως υπάρχει και η κοινωνία των ανθρώπων και ο μελετητής Λαογράφος, πριν προχωρήσει στην περιγραφή των κατοικιών και της ζωής ενός χωριού, πρέπει να δώσει τη συνολική μορφή και τα οικιστικά χαρακτηριστικά του χωριού»²¹, πρέπει να προηγηθεί δηλαδή η οικιστική μελέτη της κοινότητας και του συνοικισμού, και μετά να ακολουθήσει η λεπτομερής οικιστική μελέτη του σπιτιού²².

Οι περιοχές που έγινε η επιτόπια έρευνα των φοιτητών είναι:

Η Ανατολική Θράκη (χφο 84)* το χωριό Σεβαστή του ν. Πιερίας (χφο 7) και η Καρπερή του ν. Σερρών (χφο 92) στη Μακεδονία· η πόλη των Ιωαννίνων (χφο 35), το Καπέσοβο (χφο 15, όπου και μια καλή καταγραφή των οικιών και των οικογενειών που τις κατοικούσαν), η Καστανέα Κο-

---

ληνικού λαού (Ερωτηματολόγιο). Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, αριθμ. 17, Αθήνα 1983, σ. 1-20.

19. Βλ. Λουκάτος, *Εισαγωγή...*, ό.π., σ. 163.

20. Ό.π., σ. 163.

21. Ό.π., σ. 163.

22. Παραθέτω εδώ ως παράδειγμα τον Πίνακα Περιεχομένων του χφου που προέρχεται από το χωριό Πλατάνια Δωδώνης του ν. Ιωαννίνων (χφο 38):

«1. Εισαγωγή.

Κεφάλαιον Α΄. 2. Γενική τοποθέτηση του χωριού. 3. Όρια, κλίμα, έδαφος. 4. Νερά, κεντρική βρύση του χωριού. 5. Ασχολίες-καλλιέργειες. 6. Γεωργία-τρόπος και μέσα καλλιέργειας. 7. Σπορά-βοτάνισμα. 8. Θέρισμα-αλώνισμα. 9. Κτηνοτροφία. 10. Κατασκευή τυριού-γιαούρτης-γαλοτυριού. 11. Καλύβες-στρούγγες-Παραγωγή.

Κεφάλαιον Β΄. 12. Εσωτερική διάταξη του χωριού. 13. Ονομασία μαχαλάδων. 14. Σχέδιο σπιτιών-κεντρικά κτίρια. 15. Εκκλησία. 16. Περιγραφή σχολείου. 17. Κεντρική πλατεία. 18. Πανηγύρι του χωριού. 19. Έθιμα και περιγραφή πανηγυριού. 20. Ιστορικά του χωριού-ονομασία. 21. Κτίσιμο. 22. Περιπέτειες. 23. Ονομασία του χωριού.

Κεφάλαιον Γ΄. 24. Περιγραφή σπιτιού. 25. Εξωτερική μορφή σπιτιού. 26. Κυρία όψις οικίας. 27. Οριζοντία τομή οικίας. 28. Εσωτερική διαίρεση. 29. Κουζίνα. 30. Κτίσματα στην αυλή. 31. Χάρτης Ηπείρου, εις όν εμφανίζονται τα Τσερίτσανα. 32. Διάγραμμα του χωριού. 33. Φωτογραφίες. 34. Ευρετήριο».

* Στα χειρόγραφα δόθηκαν αύξοντες αριθμοί για την ευχερέστερη χρήση τους από τους αναγνώστες της παρούσας εργασίας.

νίτσης (χφο 13), οι Μουζακαίοι (χφο 16) και τα Πλατάνια (Τσερίτσανη) (χφο 38) Ιωαννίνων, το Νεοχώρι Θεσπρωτίας (χφο 11) και το Προδρόμιον Παραμυθιάς (χφο 8) στην Ήπειρο· το Στεφανόβουνο Ελασσόνας (χφο 9), οι Γόννοι Λαρίσης (χφο 10), τα Μεγάλα Καλύβια Τρικάλων (χφο 25) και τα χωριά του Πηλίου (χφο 60) στη Θεσσαλία· το Καταρράχι Ηλείας (χφο 39) στην Πελοπόννησο· η πόλη της Κέρκυρας (χφο 63) στα Επτάνησα· το Λασήθι (χφο 65) στην Κρήτη.

Έχουμε επίσης μία καλή παρουσίαση της τέχνης της οικοδομίας στα Τζουμέρκα της Ηπείρου (χφο 12), της κατασκευής της στέγης στη Σαμοθράκη (χφο 80), γεφυριών στα Ζαγοροχώρια (χφο 58), και ακόμη καταγραφές λαϊκών επίπλων στα Ιωάννινα (χφο 26), την Καστανέα Κονίτσης (χφο 13) και το Καταρράχι Ηλείας (χφο 39), και οικιακών σκευών στα Τσέρια Ταϊγέτου (χφο 68) και τη Λευκάδα (χφο 90).

Τροφές και Ποτά

Η τροφή και η πόση δεν εξυπηρετούν μόνο βιολογικές ανάγκες. Με ποικίλους τρόπους, συνδεδεικούς ή και διαχωριστικούς, μεσολαβούν στις κοινωνικές επαφές των ανθρώπων. Και ενώ, αφενός, ενδυναμώνουν και συσφίγγουν τις οικογενειακές, τις φιλικές και τις επαγγελματικές σχέσεις, αφετέρου, συχνά, για λόγους θρησκευτικούς, εθνικούς, κ.ά., με απαγορεύσεις και περιορισμούς, μόνιμους ή προσωρινούς, αποβλέπουν στο διαχωρισμό και την αντιπαράθεση μεταξύ των ατόμων ή και ολόκληρων κοινωνικών ομάδων ή και λαών. Τον ερευνητή δεν τον ενδιαφέρουν μόνο οι τρόποι παρασκευής των φαγητών και των ποτών (δηλ. οι συνταγές τους), αλλά και η άλλη, ισχυρή επίσης, κοινωνική τους λειτουργία, δηλ. αυτό που συμβολίζουν, ή εκφράζουν, εκτός από την υλική τους υπόσταση²³.

23. Βλ. και Tokarev, ό.π., σ. 178-181. Για μια πρώτη προσέγγιση του θέματος στην ελληνική βιβλιογραφία βλ. τις αναφορές του Λουκάτου, *Εισαγωγή...*, ό.π., σ. 170, και 311, και ακόμα Στεφ. Δ. Ήμελλος και Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, *Παραδοσιακός υλικός βίος...*, ό.π., σ. 50-73. Βλ. ακόμη στην ξένη βιβλιογραφία A. Fenton και E. Kisban (επιμ.), *Food in Change. Eating Habits from the Middle Ages to the Present Day*, Εκδ. John Donald Publishers και National Museums of Scotland, 1986, Paul Fieldhouse, *Food and Nutrition. Customs and Culture*, Εκδ. Croom and Culture, 1986, Jack Goody, *Cooking, Cuisine and Class. A Study in Comparative Sociology*, Εκδ. Cambridge University Press, 1982, Barbara Harris-White και Sir Raymond Hoffenberg (επιμ.), *Food. Multidisciplinary Perspectives*, Εκδ. Blackwell 1994.

Για τον Λουκάτο η διατροφή (της οποίας την ανθρωπολογική προσέγγιση διεθνώς επεσήμανε ήδη στη δεκαετία του 1960)²⁴ σχετίζεται άμεσα με την οικογενειακή ζωή και τις ανάγκες της. Κατά τις παραινέσεις του, ο ερευνητής λαογράφος οφείλει, παράλληλα προς την κοινωνιολογική και υγειονομική εξέταση των όρων διατροφής μιας οικογένειας, να ενδιαφερθεί για τους παραδοσιακούς τρόπους εκλογής και ετοιμασίας των φαγητών, για τη λαϊκή προσαρμογή στα προϊόντα του τόπου, στο κλίμα και τις ανάγκες, για τις απλές επινοήσεις στη μαγειρική, τη ζαχαροπλαστική και την ποτοποιία του σπιτιού, και ακόμη για τις δοξασίες και τα έθιμα γύρω από κάθε τροφή, ιδιαίτερα τις ημέρες της νηστείας και των μεγάλων χριστιανικών εορτών, με σκοπό όχι μόνο τη γνώση της μαγειρικής του ελληνικού λαού, αλλά και την αξιοποίησή της προς όφελος της σύγχρονης διαιτητικής.

Οι μαρτυρίες στα χφα των φοιτητών είναι περιγραφικές, με λιγοστές ή καθόλου περαιτέρω παρατηρήσεις, εκτός από τη μαρτυρία του χειρογράφου που μας πληροφορεί για το εθιμικό «*τηγάνισμα του μπακαλιάρου*», που, το 1965, συνεχιζόταν ακόμη την Καθαρά Δευτέρα στη συνοικία Σιαράβα, «*στη συμβολή των οδών Δημάρχου Γ. Ιωαννίδου και Ζαλοκώστα*» στα Γιάννενα (χφο 30)²⁵.

24. Βλ. Λουκάτος, *Εισαγωγή...*, (1985), ό.π., σ. 169.

25. Διαβάζουμε: «...συνεχίζεται το έθιμο του τηγανίσματος του μπακαλιάρου, που αρχίζει στις 9 το πρωί και τελειώνει στις 2 το μεσημέρι. Πάνω σε δύο πέτρες τοποθετείται το τηγάνι με το βακαλάο. Από τη φωτιά της Αλόκριας, που καίει δίπλα, προμηθεύονται τα κάρβουνα, για να τον ετοιμάσουν.

Κάθε νέα παρέα που προστίθεται στους διασκεδάζοντας παίρνει το 'μεζέ' της: ένα κομμάτι βακαλάο και ένα ποτήρι κρασί. Όσοι θέλουν, μπαίνουν στο χορό που συνεχίζεται γύρω από τη φωτιά της Αλόκριας. Τα τραγούδια που συνήθως τραγουδούν είναι τα εξής: 'Στης μαντζουράνας τον ανθό', 'Το τουρκόπουλο' και 'Της Ζερβοπούλας'. [Εδώ ο φοιτητής δηλώνει ότι έχει καταθέσει τα τραγούδια μαγνητοφωνημένα στο Αρχείο της Φιλοσοφικής Σχολής].

Για όλα τα αναγκαία (κρασί, βακαλάο κ.τλ.) φροντίζει ο μπαρμπα-Χαρίσης, ένας γέρος 75 χρονών, που κατάγεται από τα Γιάννενα, με δικά του έξοδα. Όπως ο ίδιος μάς είπε, ανέλαβε την υποχρέωση αυτή με τη θέλησή του πριν από 10 περίπου χρόνια από ένα άλλο γέρο, που και εκείνος με τη σειρά του είχε διαδεχθεί κάποιο προηγούμενο.

Το έθιμο έχει την αρχή του στα χρόνια της τουρκοκρατίας. Προτιμούν το βακαλάο, γιατί τονώνει τους κουρασμένους από το αποκριάτικο γλέντι. Πιθανόν όμως η προτίμηση αυτή να έχει σχέση και με τη νηστεία της Σαρακοστής. Όπως είναι γνωστό, κατά τη διάρ-

Μαθαίνουμε, πάντως, άγνωστές μας στους πολλούς ή και «ξεχασμένες», τοπικές διατροφικές συνήθειες και τρόπους παρασκευής φαγητών, όπως για παράδειγμα το «πορς» και τα «χαμψία» ή «χαψιά» των κατοίκων της Ορτού στη Μ. Ασία (χφο 72)²⁶, όπως τα καθημερινά (πολλά από αυτά νηστίσιμα) «μπιρμπιλόνια», η πρόχειρη «ζεματούρα», το «κραμπουκούκι», κι ακόμη τα «ντερλούσια», τα «γουμίδια», το «λαχανόψωμο» ή «πλαστό», το «χουσμάρι», η «ματζίνα» ή «κατσιαμάκι», το «τηγανιστό», και πολλά άλλα φαγητά (και γλυκά) από τα χωριά Άνω Καλεντίνη και Δημαριό Άρτης (χφο 69)²⁷, ενώ η πλειονότητα των πληροφοριών αναφέρεται σε γιορτινά φαγητά, όπως το «κιοσκέκι» της Σμύρνης (χφο 61)²⁸, και, κυ-

---

κεία της, επιτρέπεται από την εκκλησία η κατανάλωση ψαριών.

Το ίδιο έθιμο το τηρούσαν παλαιότερα και οι άλλες γειτονιές των Ιωαννίνων. Τώρα σώζεται μόνο στη Σιαράβα και κάποτε στη Δεξαμενή (πιο κάτω από το Θέατρο της Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών)».

26. Το πορς: «...το κατ' εξοχήν αγαπημένο φαγητό των...ένα παράξενο μίγμα κρέατος βοδινού με παντζάρια, πατάτες, ντομάτες, σέλινο, μαϊδανό, αλάτι, πιπέρι, ξύδι, κρεμμύδια και νερό...Βάζουν να βράση μέσα στην κατσαρόλα το βούτυρο με τα κρεμμύδια, βάζουν έπειτα τα άλλα χορταρικά, ρίχνουν το ζουμί του κρέατος και το κρέας το κόβουν σε μικρά κομμάτια».

Τα χαμψία (τα ψάρια, οι γάβροι): α. Τηγανιτά: «Τα βάζουμε στο τηγάνι και τα τηγανίζουμε. Όταν τηγανισθούν, ρίχνουμε δυο μάτια αυγά. Τα ανακατεύουμε καλά και τα αφήνουμε να τηγανισθούν για λίγο. Κατόπιν ρίχνουμε αλάτι και πιπέρι και τα σερβίρουμε. β. Βραστά: «Αφού τα καθαρίσουμε, τα βάζουμε στην κατσαρόλα με νερό να βράσουν. Ρίχνουμε μέσα κρεμμύδια ξερά, αφού τα κόψουμε σε μικρά κομματάκια, κόβουμε μαϊντανό, ρίχνουμε επίσης αλάτι και πιπέρι και τ' αφήνουμε να βράσουν. Κατόπιν τα κατεβάζουμε».

27. Δίνω εδώ επιλεκτικά δύο παραδείγματα:

Τα ντερλούσια: «Παίρουμε τσουνκνίδια τρυφερά που δεν τσιμπούνε (άσπρα τσουνκνίδια). Τα κόβουμε ψιλά-ψιλά, τα βράζουμε μισή ώρα, όταν πλησιάζει να βράσουν, ρίχνουμε μια χούφτα αλεύρι καλαμποκίσιο, το αλατίζουμε και βράζουν μαζί. Βάζουμε ύστερα στο τηγάνι λάδι, κρεμμυδάκι και πιπέρι και μ' αυτό ζεματούμε τα τσουνκνίδια. Γίνεται έτσι μια σούπα νηστίσιμη».

Το χουσμάρι: «Γίνεται την άνοιξη συνήθως. Βάζουμε χλωρό τυρί στο τηγάνι, ρίχνουμε λίγο αλάτι κι όταν αρχίση να λιώνη, βάζουμε λίγο αλεύρι καλαμποκίσιο ψιλό κι ανακατεύουμε. Το τυρί έτσι βγάζει το βούτυρο (τόσο αγνό είναι) και τηγανίζεται έτσι όλο. Γίνεται πολύ νόστιμο».

28. Το κιοσκέκι ήταν «...φαγητό πολυέξοδο και γινόταν μόνο σε γιορτές και πανηγύρια των χωριών ή σε γάμους. Κρέας προβάτου ή κατσιακιού, συνήθως το βάζουν να βράση πάρα πολύ μαζί με σιτάρι κομμένο, πολλές ώρες, για να λιώση το κρέας και το σιτάρι...το καλύτερο φαγητό των Σμυρνιαωτών, που πριν λίγα χρόνια [πριν το 1965], το έκαναν στη νέα τους πατρίδα».

ρίως, σε φαγητά χριστουγεννιάτικα και πρωτοχρονιάτικα, όπως το επίσης σμυρναίικο «μαντί»²⁹ και η «τυρνόπιττα» (χφο 61)³⁰, το χοιρινό φαγητό της «γουρνοχαράς» στη Σαμοθράκη (χφο 80)³¹, και τα χοιρινά της Κρήτης (οι «αμαθιές», τα «απάκια», η «τσιλαδιά», τα «σύγληνα», οι «τσιγαρίδες», κ.ά.) (χφο 77)³², καθώς και το πασχαλινό «σαβόρο» στα Τριζό-

29. Το μαντί: «Αναλόγως την ποσότητα που θέλουμε να φτιάξουμε, παίρνουμε χοιρινό κιμά, τον οποίο τσιγαρίζουμε. Λίγα κρεμμυδάκια ψιλοκομμένα, ανάλογο ρύζι, μπαχαρικά [πιπέρι - αλάτι- γενί-μπαχάρ], αποτελούν τη γέμιση (γόμο). Ανοίγουμε απλό φύλλο [αλεύρι-νερό-βούτυρο] και το κόβουμε σε μικρά τετράγωνα κομμάτια. Σε κάθε ένα από αυτά τα κομματάκια βάζουμε λίγη γέμιση και τα διπλώνουμε (συνήθως σε τριγωνικό σχήμα ή ενώνουμε τις τέσσερις γωνίες απάνω από τη γέμιση). Ύστερα τοποθετούμε τα μαντί σε βουτυρωμένο ταψί. Τα σκεπάζουμε με ένα λεπτό φύλλο, για να μην ξεραθούν οι μύτες και τα φουρνίζουμε. Όταν τα βγάλουμε από το φούρνο, όπως είναι ζεστά, τα περιχύνουμε με ζουμό από κρέας, που είναι και το καλλίτερο μπορούμε όμως να τα περιχύσουμε και με ζουμό από κόκκαλα κόττας, αρνιού, μόσχου. Τα σκεπάζουμε αμέσως, για να μαλακώσουν και μετά από λίγο είναι έτοιμα για σερβίρισμα».

30. Η τυρνόπιττα: «Βάζουμε το ρύζι μαζί με λίγο γάλα να βράσουν. Τότε ρίχνουμε ανθότυρο και ξερό δυόσμο αφού τα τρίψουμε. Στρώνουμε στο ταψί 1-2 φύλλα, πάνω στα οποία βάζουμε μία στρώση γόμο (γέμιση: ανθότυρο, ρύζι, γάλα, δυόσμο) και πάλι τα σκεπάζουμε με δύο-τρία φύλλα. Το φουρνίζουμε για λίγο και μετά το κόβουμε σε κομμάτια... Υπάρχει και ένας δεύτερος τρόπος: Βράζουμε το ρύζι με το γάλα και ρίχνουμε το ανθότυρο με ζάχαρι, κανέλλα και 2-3 αυγά. Αφού στρώσουμε την γέμιση αυτή ανάμεσα σε φύλλα και τα βάλουμε στο φούρνο, περιχύνουμε την πίττα με μέλι, όταν ακόμη είναι ζεστή».

31. «Την ημέρα αυτή μαζεύεται όλο το χωριό σε μια ρεματιά και στο μέρος αυτό συγκεντρώνουν τα γουρούνια τους, όσα έχουν, και τα σφάζουν. Όλη η ρεματιά αντιλαλεί από τις φωνές των ζώων. Κατόπιν χορεύουν και τραγουδούν, ενώ ετοιμάζεται το φαγητό. Εκείνη την ημέρα το τραπέζι είναι κοινό. Μεγάλη χαρά μάλιστα κάνουν τρώγοντας το μεζέ από ψητή χοιρινή φέτα. Δηλ. κόβουν κοψίδια από τα ζώα που σφάζουν και τα σουβλίζουν σε μικρές καλαμένιες σουβλίτσες και τα ψήνουν σε φωτιές από ξερόκλαδα.

Το κέφι και η αγνή χαρά είναι διάχυτα».

32. Παραθέτω αποσπάσματα ενδεικτικά:

Η τσιλαδιά: «Βράζουν το κεφάλι με τ' αυτιά, τα πόδια, και τα βάζουν μέσα σε πήλινα τσικάλια. Εκεί ρίχνουν πιπέρι, κίμινο και το διπλό λεμόνια (δηλ. 2 κιλά κρέας, 4 κιλά λεμόνια). Τα βράζουν λίγο ακόμα και τ' αφήνουν να κρυώσει. Έχουν έθιμο και τις ανοίγουν του Αγ. Βασιλείου ή του Αγιασμού. Μέσ' το τσικάλι σχηματίζεται ο τζίλιος».

Τα σύγληνα: «Τα πλευρά κομματιασμένα και διάφορα άλλα κόκκαλα με κρέας βράζονται καλά κι όταν ψηθούν, τα βάζουμε σε πήλινα δοχεία (κουρούπια). Εκεί τους ρίχνουμε πιπέρι και τα κλείνουμε. Τηγανητά με αυγά, με πατάτες, με ρύζι, με μακαρόνια, είναι νοστιμώτατα».

νια Δωρίδος, «που δεν λείπει από κανένα σπίτι» (χφο 64)³³.

Μαθαίνουμε ακόμη για τοπικά γλυκίσματα, όπως τα «σφουγγαράκια» του Οξύλιθου της Εύβοιας (χφο 78), τα «ισλί» («με γέμιση από καρύδια ή αμύγδαλα με τριμμένη φρυγανιά και κοπανισμένα γαρύφαλλα και κανέλλα») και τα «κετέ» (σε σχήμα στρογγυλό «με γέμιση από καβουρδισμένο αλεύρι και βούτυρο») στην Καισάρεια της Μ. Ασίας (χφο 56), τα «σπάργανα του Χριστού» στο Μοναστήρι Κονίτσης, όπου μάλιστα πιστεύουν ότι «όσα περισσότερα σπάργανα φτιάχνουνε τόσο και περισσότερες αμαρτίες εξαφανίζονται» (χφο 28), οι δίπλες και ο πρωτοχρονιατικός μπακλαβάς στον Αλμυρό Βόλου (χφο 55) κ. ά.

Καταγεγραμμένη στο τοπικό ιδίωμα είναι η αξιοπρόσεκτη μαρτυρία από τη Γραμμένη Φθιώτιδος, στην οποία έχουμε και μια μοναδική περιγραφή της παρασκευής του άρτου αλλά και του άρτου του «επτάζυμου» (χφο 75)³⁴.

Τέλος, όσον αφορά τα παραδοσιακά ροφήματα και ποτά, σε χφο από την Ηλεία διαβάζουμε για τους «τριφτιάδες», χειμωνιάτικο πρωινό ρόφημα (χφο 67)³⁵ και σε ένα ηπειρώτικο χφο, που περιγράφει και με σχεδιάγραμμα επεξηγεί «Πώς παρασκευάζεται το ρακί στα χωριά της Ηπείρου», μαθαίνουμε για τα παράνομα, τα «λαθραία καζάνια» εξαγωγής τσίπουρου (χφο 4)³⁶.

---

33. Το σαβόρο: «Παίρνουν πολλά διάφορα, φρέσκα ψάρια, τα καθαρίζουν, τα τηγανίζουν και κατόπιν τα βυθίζουν σ' ένα πήλινο δοχείο που περιέχει λάδι, ξύδι, σκόρδο, δάφνη και πιπέρι. Όσο περισσότερες ημέρες μείνουν μέσα τα ψάρια τόσο ωραιότερο γίνεται το φαγητό».

34. Ο άρτος ο επτάζυμος: «Στομυπάμι ρυβίθια φιλά, ως είδους αλεύρ', ζεσταίνουμι νερό, να καίη λίγο, ρίχνουμι τα ρυβίθια μέσα, θα βάλουμι μία κουταλιά ζάχαρ', τρία κάρβουνα σβησμένα, τέσσιρα κλωνάρια βάγια κι βασιλικό. Θα τα σκιπάσουμι να φουσκώσουν, να γίνη αφρός.

Μιτά θα μάσουμι τουν αφρό, θα κουσκινίσουμι τ' αλεύρ' και θα ζυμώσουμι. Μιτά θα γίν' και θα το ψήσουμι στο φούρνο, όπως κι τ' άλλο του ψουμί».

35. Οι τριφτιάδες: «...αλεύρι ανακατεμένο με νερό, τα οποία στη συνέχεια έτριβαν» και που οι ντόπιοι έλεγαν ότι ήταν «ο καφές του Κολοτρώνη».

36. «Όταν παρασκευάζουν το ρακί με λαθραίο καζάνι, τους πεθαίνει το ξενύχτι και η λαχτάρα. Πηγαίνουν όσο το δυνατόν σε απόμακρα καλύβια. Αλοίμονό τους αν ακούσουν περπάτημα ανθρώπου, παγώνουν. Έχουν μεγάλες συνέπειες, αν τους συλλάβη αστυνομία. Όταν το καζάνι είναι με άδεια, δεν διατρέχουν κανέναν κίνδυνο. Πληρώνουν για την άδεια ανάλογα με τις ώρες. Αν π.χ. θέλουν να βγάλουν 4 ώρες, δίνουν 150 ή 200 δρχ., αν είναι για 48 ώρες, 300 ή 400 δρχ.».

Υφαντά και Κεντήματα του σπιτιού

Για τον Δ.Σ. Λουκάτο τα πολύχρωμα υφαντά και τα κεντήματα, έργα, από τα ομηρικά χρόνια, υψηλής πολιτισμικής βαθμίδας, των άξιων και ακούραστων γυναικείων χεριών - «όσο πιο πολύ εργάζονταν οι Πηνελόπεις, τόσο περισσότερο νοσταλγούσαν την οικογένεια οι Οδυσσεείς», παρατηρούσε³⁷-, και έργα βέβαια και του αργαλειού, που ήταν «το μικρό εργαστήριο» κάθε λαϊκού σπιτιού, έργα της «σπιτικής», όπως την ονομάζει, «χειροτεχνίας», καμωμένα «με πρακτική σκοπιμότητα αλλά και με φιλοκαλία και αγάπη», διαδραματίζουν στο εσωτερικό του σπιτιού τον ίδιο διακοσμητικό ρόλο που στο εξωτερικό του παίζουν ο κήπος, οι γλάστρες με τα λουλούδια, καθώς και τα χρώματα και τα αρχιτεκτονικά παιχνιδίσματα των τοίχων: «Η κατάλληλη επένδυση των εσωτερικών χώρων του σπιτιού μεταβάλλει και το πιο φτωχοκάλυβο σε ζεστό και αγαπητό χώρο, κι είναι πάντα ένα κατόρθωμα -όσο και κόπος- η τέχνη της κάθε νοικοκυράς»³⁸.

Στο χφο από την Αραχωβίτσα Ιωαννίνων γίνεται λόγος για τα «μαντάνια» και την οργάνωση της νεροτριβής (χφο 32), σε ένα ακόμη ηπειρωτικό χφο περιγράφεται η κατασκευή της βελέντζας (χφο 59) και από τη Λευκάδα μαθαίνουμε τοπικές ονομασίες υφαντών και κεντημάτων που κοσμούν το σπίτι και τη φορεσιά (χφο 90)³⁹. Στο χφο 62 από την Κρήτη επισημαίνεται ότι ο αργαλειός (εκεί λέγεται και «αργαστήριο»), που αποτελούσε την «πιο προσφιλή ίσως ενασχόληση της Κρητικοπούλας», δεν έχει μόνο «θέλητρα», αλλά και κόπους και φροντίδες, και ακόμη ότι εί-

37. Λουκάτος. *Εισαγωγή...*,ό. π., σ. 171.

38. Ό. π., σ. 170. Βλ. και Στεφ. Δ. Ήμελλος και Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη. *Παραδοσιακός υλικός βίος...* ό.π., σ. 195-202. Νεώτερη προσέγγιση της υφαντικής καθώς και βιβλιογραφία βλ. στη Βασιλική Ρόκου. *Υφαντική οικιακή βιοτεχνία. Μέτσοβο, 18ος-20ός αι.*, Αθήνα 1994. Για την κεντητική τέχνη βλ. Ευαγγελία Δενδρινού-Καρακώστα. *Η λαϊκή κεντητική στην Αμοργό (από τα μέσα του 19ου αιώνα έως την περίοδο του Μεσοπολέμου)*. Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1989 (πολυγραφημένη έκδοση). όπου και πλούσια βιβλιογραφία.

39. Μεταξύ άλλων μαθαίνουμε ότι «...στα σεντόνια συχνό ήταν το κέντημα 'ο λόγγος ο μεγάλος', στα γυναικεία πουκάμισα 'το ρόιδο το μεγάλο', 'τα κούφια μήλα', 'το φτερό', 'η χώρα', και τα 'γαρούφαλα'».

ναι συνδεδεμένος με διάφορες προλήψεις και δεισιδαιμονίες⁴⁰. Στη συλλογή από τον Ψαθόπυργο Πατρών διαβάζουμε καλές συγκρίσεις των υφαντών του χωριού αυτού με τα υφαντά της Ηπείρου και προσωπικές παρατηρήσεις της συντάκτριας του κειμένου (χφο 93)⁴¹.

Προσθέτω ακόμη ότι στο χφο από την Άνω Καλεντίνη Άρτης αποδελτίωσα οδηγίες βαφικής τέχνης, οι οποίες αφορούν όλα τα χωριά του νομού (χφο 69)⁴².

Ενδυσμασία και Κοσμήματα

Τα ενδύματα, εκτός από την πρωταρχική προστατευτική και, στη συνέχεια, την καλλωπιστική λειτουργία τους, που ρυθμίζει αλλά και αντανάκλα τις σχέσεις των δύο φύλων, εκπληρώνουν και διάφορες άλλες κοι-

---

40. Ενδεικτικά: «Όταν διάζεσαι την Πέμπτη, καταπέφτου τα δεκάδια=δηλ. δέσμες από δέκα διπλές κλωστές η κάθε μία, που διαχωρίζονται στο διάσιμο, για να υποβοηθήσουν το περαμάτισμα». Και: «Δεν πρέπει να αναλυούν (να τυλίσσουν τα νήματα στο τυλιγάδι) τη νύχτα, γιατί φέρνει γρουσουζιά».

Επίσης τα δίστιχα:

«Σάββατο μη περαματάς και Τρίτη μη ξυφαίνεις,
αν θες να δης τα πεθυμάς και εκείνα π' ανημένεις».

«Αν θες, κερά ανυφαντού, να φαίνης να ξυφαίνης,
Σάββατο μη περαματάς και Τρίτη μη υφαίνεις».

41. Μεταξύ άλλων παρατηρεί ότι «στα ριγωτά υφαντά της ηπειρώτικης τέχνης, κάθε δύο ή τρία χρώματα, ρίχνουν πάντα μια μαύρη ρίγα, στα δικά μας -λέει- υφαντά δε γίνεται ποτέ αυτό, αλλά τοποθετούν τα χρώματα σε αρμονία, για να μην είναι ακαλαίσθητα και ρίγα μαύρη σπανίως υπάρχει».

42. «Κίτρινο χρώμα γίνεται αν βράσωμε σε καζάνι 2-3 φορές μέχρι που να κιτρινίση το φλοιό ενός δένδρου που λέγεται παρδαλιά ή σεμιτζέλα.

Αν βράσωμε φύλλα από καρυδιά, τα στραγγίσωμε, τα ξαναβράσωμε και ρίξωμε μέσα τα μάλλινα να βράσουν μαζί, πετυχαίνομε ένα γλυκύτατο καφέ. Καφέ χρώμα επίσης έχομε, αν βράσωμε τους φλοιούς από άγουρα καρύδια. Όταν ξεκαπνίζουμε το μπουχαρί (το τζάκι), μαζεύομε την καπνιά, τη βράζομε πολλή ώρα, τη στραγγίζομε σε λεπτό πανί, με το υγρό αυτό μπορούμε να έχωμε πάλι καφέ χρώμα.

Το μαύρο γίνεται αν βράσωμε φλούδια από φράξο (ένα δένδρο). Θα ρίξωμε μέσα και σκουριά, που θα πάρωμε από τον γύφτο (τον καλαντζή).

Αν βράσωμε και ξαναβράσωμε φλούδες από ξερά κρεμμύδια, έχομε ένα ωραιότατο ανοιχτό μπεζ.

Το φρεξ γίνεται, αν βράσωμε ρίζες από ριζάρι (ένα φυτό) αφού τις κοπανίσουμε».

νωνικές λειτουργίες στην ιστορική τους παρουσία, μαρτυρούν καταστάσεις και πραγματικότητες, είτε ενώνοντας είτε διακρίνοντας ανθρώπους και ομάδες/κοινότητες⁴³.

Η ελληνική ενδυμασία, στη δική της διαδρομή, εξελίχθηκε και αναπλάστηκε σαν ζωντανός οργανισμός, σε σχήματα και μορφές, που αντανάκλουν τις ιστορικές εμπειρίες και τις περιπέτειες του λαού μας, τις οικονομικοκοινωνικές συνθήκες, τις επαφές του με άλλους πολιτισμούς και «μόδες» άλλων λαών· αντανάκλουν ακόμη τη μεταβαλλόμενη ψυχική του διάθεση σε όλα τα παραπάνω και βέβαια την αισθητική του αντίληψη. Η γνώση της μας βοηθά να μάθουμε καλύτερα τον υλικό πολιτισμό μιας κοινότητας -η τεχνολογία της ένδυσης π.χ. μας οδηγεί στους δρόμους της βαφικής, της υφαντικής, της κεντητικής, της κοσμηματοποιίας και της υποδηματοποιίας, καθώς και στη γνώση των εργαλείων-μέσων της τεχνολογίας τους. Επιπλέον η γνώση της ενδυμασίας αποτελεί μια καλή, ελκυστική με τις πολυχρωμίες και τα στολίδια της, αφετηρία για τη γνώση της δομής μιας κοινότητας, των ταυτίσεων, των διαφοροποιήσεων, των συγκρούσεων ακόμη των κοινωνικών ομάδων⁴⁴.

Την ελληνική ενδυμασία ο Λουκάτος την ταξινομήσε σε τρεις μεγάλες κατηγορίες, ανάλογα με τη σκοπιμότητα της χρήσης της στον παραδοσιακό κόσμο: α. «καθημερινή» ή «της δουλειάς», β. «κυριακάτικη» ή «της εκκλησίας» και γ. «γαμπριάτικη» ή «νυφιάτικη», «ενδυμασία του μεγάλου, όπως λέει, μεταβατικού γεγονότος της ζωής»⁴⁵.

---

43. Tokarev, ό.π., σ. 181-186. Βλ. ακόμη Alison Lurie. *The Language of Clothes*. With illustrations assembled by Doris Palca. Εκδ. Vintage Books. A Division of Random House. New York 1983, Κων/να Μπάδα. «Η γλώσσα του ρούχου και της ατομικής εμφάνισης στην παραδοσιακή κοινωνία». *Δωδώνη*, 21, τεύχ. 1 (1992), σ. 181-199. και Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου. «Το ερωτικό, κοινωνικό και αισθητικό υπόβαθρο του ενδύματος», στο βιβλίο της ίδιας. *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την Ένωση. Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος*. Εκδ. Ιδρύματος Αγγελικής Χατζημιχάλη. Αθήνα 2003, σ. 53-91.

44. Την ιστορική διαδρομή της ελληνικής ενδυμασίας από την αρχαιότητα ως τον εικοστό αιώνα βλ. γενικά στην Ιωάννα Παπαντωνίου. *Η ελληνική ενδυμασία. Από την αρχαιότητα ως τις αρχές του 20ού αιώνα*. Εκδ. Εμπορικής Τραπέζης της Ελλάδος. Αθήνα 2000 (όπου και βιβλιογραφία). Βλ. ακόμη τρόπους λαογραφικής προσέγγισης και μελέτης της ενδυμασίας και των κοσμημάτων στους Στεφ. Δ. Ήμελλο και Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη. *Παραδοσιακός υλικός βίος...* ό.π., σ. 32-49.

45. Λουκάτος, *Εισαγωγή...* ό.π., σ. 173-174.

Οι αναφορές του στην ενδυμασία -και τα συνοδά της κοσμήματα- γίνονται με αναγωγές στο μακρινό αρχαιοελληνικό και βυζαντινό παρελθόν. Την οπτική του αυτή -και την πρότασή του για την επιστημονική μελέτη της- εξέφρασε λιτά αλλά και περιεκτικά, επισημαίνοντας την εθνολογική και την ιστορική σημασία της, «γιατί μας δείχνει -όπως λέει-, [η μελέτη της ενδυμασίας] εκτός από τις συνθήκες και απόψεις ζωής, ή και από τις οικονομικές δυνατότητες ντυσίματος του ελληνικού λαού, την παραδοσιακή σχέση της φορεσιάς του με το αρχαίο και βυζαντινό ένδυμα, όσο και την ποικιλία των ξένων επιδράσεων, που δείχνουν τις περιπέτειές του»⁴⁶. Προσέχει ακόμα ότι «η ελληνική φορεσιά όλων των επαρχιών προσαρμόστηκε πάντα στο χώρο, στα ήθη και στην παράδοση, με κάποιο ξεχώρισμα ταυτότητας, γι' αυτό φοριέται σήμερα και αναμνηστικά με υπερηφάνεια σαν τοπικό σύμβολο στις μεγάλες γιορτές και στις ιστορικές ημέρες του Έθνους»⁴⁷, και ότι τα κοσμήματα, «επαινετά καλλιτεχνικά επινοήματα των πατέρων μας», μάρτυρες της αναπτυσσόμενης λεπτοτεχνίας στην Ελλάδα, «δείχνουν κι αυτά μια συμβολική σκοπιμότητα και αισθητική»⁴⁸.

Στο Λ.Α.Π.Ι. επεσήμανα μόνο πέντε χφα με αμιγώς ενδυματολογικό περιεχόμενο, ενώ σε 23 ευρύτερες λαογραφικές συλλογές ορισμένα επιμέρους κεφάλαια προσφέρουν ενδυματολογικές πληροφορίες, άλλοτε καλές και αξιόπιστες, άλλοτε ελλιπείς και αδύναμες. Ως αδυναμία τους επίσης παρατήρησα την απουσία επαρκούς φωτογραφικού υλικού.

Σε μια σύντομη μαρτυρία από την Αττάλεια της Μ. Ασίας παρατηρείται ότι υπήρχαν εκεί «δύο ειδών ντυσίματα για τον γάμο, το ντόπιο και το ευρωπαϊκό. Ως επί το πλείστον οι πιο φτωχές τάξεις φορούσαν ντόπια, ενώ οι πιο ευκατάστατες τα ευρωπαϊκά» (χφο 87).

Από τη Θράκη έχουμε μόνο μία μαρτυρία για την ανδρική φορεσιά στο χωριό Καστανιές του ν. Ροδόπης, «αυτήν που φορούσαν όταν παντρεύονταν ή είχαν γιορτή» (χφο 36).

Μία μόνο μαρτυρία έχουμε και από τη Μακεδονία, από τη Δοβίστα του ν. Σερρών, με λιγοστές πληροφορίες για την ονοματολογία και τα βασικά

46. Ό.π., σ. 174.

47. Ό.π., σ. 174.

48. Ό.π., σ. 174. Πρβλ. εδώ και Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία. Γ' Τόμος: Λαϊκή Τέχνη*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1992, σ. 112: «Τα κοσμήματα είναι ίσως το είδος εκείνο της λαϊκής τέχνης, που πραγματοποίησε το πρωιμότερο αλλά και μεγαλύτερο άλμα από το επίπεδο της πρακτικής χρήσης στο επίπεδο της αισθητικής και καλλιτεχνικής έκφρασης».

τμήματα των ενδυμασιών, και με την επισήμανση της συντάκτριας του κειμένου ότι στο χωριό, στα 1967-68, κανένας άνδρας δεν φορούσε πλέον τοπική ενδυμασία, ενώ ο τελευταίος γέροντας που τη φορούσε [η φοιτήτρια τον θυμόταν πολύ καλά] πέθανε στα μέσα της δεκαετίας του 1960. Αντίθετα, προσθέτει η συλλογέας του υλικού, «την ίδια εποχή οι γυναίκες πάνω απ' την ηλικία των 50 χρόνων φορούν όλες τοπική ενδυμασία, οι ανώτερες φορούν ευρωπαϊκά» (χφο 66).

Δύο ενδυματολογικές αναφορές έχουμε από τη Θεσσαλία, η μία -μονοσέλιδη- από τα Φίλια του ν. Καρδίτσης, στην οποία δίνεται μόνον η ονοματολογία ορισμένων γυναικείων καραγκούνικων ενδυμάτων καθώς και μία φωτογραφία της φορεσιάς (χφο 81), και η δεύτερη από το Πήλιο, στην οποία, με επιμέλεια περιγράφεται η γυναικεία φορεσιά, δίνεται η ονοματολογία της, σχολιάζονται οι διακρίσεις κατά ηλικία και κοινωνική κατάσταση, σχολιάζεται ακόμη η καθημερινή απλή μορφή της φορεσιάς και προστίθενται καλές επισημάνσεις για τις μεταβολές της στο πέρασμα των χρόνων (χφο 89).

Όσον αφορά την Ήπειρο μαθαίνουμε ενδιαφέροντα στοιχεία και προσεγμένα για «Τα μαντήλια του κεφαλιού και το κέντημά τους στο Μέτσοβο», με σχεδιαστική παράσταση του τρόπου δεσίματος των μαντιλιών κατά κοινωνική ηλικία (χφο 2), μαθαίνουμε «Πώς στόλιζαν τη νύφη στις αρχές του 20ού αιώνα στο χωριό Μόλιστα της Κόνιτσας» (χφο 3), και έχουμε και μια αξιοπρόσεκτη μαρτυρία από τη βλάχικη κοινότητα Μικρή Γότιστα του ν. Ιωαννίνων, της οποίας η φορεσιά παρουσιάζεται, με καλή διατύπωση, σε χρονικές κατηγοριοποιήσεις, που δείχνουν καλά τη γοργή μετεξέλιξή της στη μικρή κοινότητα (χφο 85). Περιορισμένες είναι οι μαρτυρίες για τη φορεσιά στα χωριά Μουζακαίοι (χφο 16), Σιράκο (χφο 53) και Βήσσανη (χφο 71). Μια ενδιαφέρουσα εργασία από τη Θεσπρωτία πραγματεύεται τις «στολές» στο πεδινό χωριό Φανερωμένη (του οποίου «οι κάτοικοι διακρίνονται για τη νοικοκυροσύνη τους και τα λεπτά τους γούστα»), συγκρίνοντάς τες με τις φορεσιές του κοντινού αλλά ορεινού χωριού Ξέχωρο, που τις διακρίνει «κάτι το βαρύ» (χφο 34). Από τη Σαγιάδα της Θεσπρωτίας έχουμε και μία λεπτομερή περιγραφή χαϊμαλιού, οικογενειακού κειμηλίου του φοιτητή-μαθαίνουμε ότι εκεί το χαϊμαλί λέγεται «ύψωμα»-, με παραστάσεις του δρακοντοκτόνου καβαλάρη αγίου Γεωργίου και των αγίων Κων/νου και Ελένης, και με περιεχόμενο «θυμίαμα, λίβανο, ένα κομμάτι ύφασμα από άγιο, μάτι από ψάρι, δαγκάνα από κάβουρα κ ά.» (χφο 33).

Από τη Στερεά Ελλάδα, έχουμε μια ενδιαφέρουσα, στο τοπικό ιδίωμα

καταγεγραμμένη, μαρτυρία από το χωριό Γραμμένη του ν. Φθιώτιδος, για όλα τα είδη της φορεσιάς, την κόμμωση και ακόμη τον καλλωπισμό (χφο 75)⁴⁹, και μία μαρτυρία από την Αγία Άννα της Εύβοιας με συναισθηματικές επιστημάνσεις της αισθητικής χάρης της γυναικείας φορεσιάς «με τα πολλαπλά κεντήματα», που «είναι η ίδια και για το καλοκαίρι και για το χειμώνα» (χφο 79).

Το υλικό από την Πελοπόννησο είναι σχεδόν ανύπαρκτο, εκτός από κάποιες αναφορές στα ρουχαλάκια των νεογέννητων παιδιών (ένα θέμα που ελάχιστα έχει απασχολήσει την Ενδυματολογία)⁵⁰ και την καταγραφή των προλήψεων που τα αφορούν στο χωριό Άγιος Πέτρος Κυνουρίας (χφο 73)⁵¹. Η πληροφορήτρια στο χφο 86, από την Αμαλιάδα Ηλείας, έχει εξαιρετικά εξασθενημένη μνήμη και δίνει μάλλον γενικόλογες και αόριστες περιγραφές.

Απουσιάζει ενδυματολογικό υλικό από τα νησιά του Αιγαίου, εκτός από ένα συναισθηματικά φορτισμένο χφο από τη Μυτιλήνη, που αφορά τη «λεβέντισσα» και «μερακλίδισσα», όπως τη χαρακτηρίζει «υμνητικά», λεσβιακή φορεσιά (χφο 88).

Από τα Επτάνησα έχουμε μόνο τρία κερκυραϊκά χφα (63, 74, 82)⁵² και

49. Παραθέτω εδώ, ενδεικτικά, το χωριό που αφορά τον καλλωπισμό:

«Τώρα απού φκειασίδια, πιδάκι μ', ένα ξέρου, που με 'φκειάσαν κι μένα όταν ήμαν νύφ'. Αφού έβαλαν δύον ασπράδια απού αβγό χωρίς κρόκου σ' ένα πιάτου, τα κτύπαγαν λίγο κι μ' αυτό μί άλειψαν του πρόσσουπου, κι αμέσουξ ξάνξι κι έγίνα πιο ουραία. Αυτά τάναναν κείνες που του πρόσσουπου τ'ς ήταν ζαρουμένου απού τα χρόνια.

Τα πιδιά κι τα κουρίτσια πουτέ δεν πάαιναν να γυαλιστούν στον καθρέφτ', μπρουστά στη μάνα τ'ς κι στον πατέρα τ'ς, του θιουρούσαν προουβουλή» .

50. Βλ. και Κωνσταντίνα Μπάδα-Τσομώκου, *Ενδυματολογικοί κώδικες της παιδικής-νεανικής ηλικίας. Το κοινωνικό-ιστορικό τους ισοδύναμο*. Επιστημονική Επετηρίδα Φιλκής Σχολής Παν/μίου Ιωαννίνων, Παράρτημα αρ. 48, Ιωάννινα 1993.

51. «Τα λερωμένα ρούχα των μικρών παιδιών τα πλένουν και τα απλώνουν αλλά προτού 'βασιλέψη' ο ήλιος τα μαζεύουν, γιατί δεν κάνει, λέει, να μείνουν τη νύκτα έξω. Θα τα 'μαγέψουν' οι νεράιδες, θα τα ιδούν τα άστρα και τα παιδιά θα βγάξουν άφτρα στο στόμα και σπειριά στο σώμα. Προτού αφτά τα ρούχα τα φορέσουν στο παιδί, τα περνούν από τη φωτιά, για να καούν τυχόν υπάρχοντα μικρόβια, αλλά περισσότερο τα κακά πνεύματα, τα εξωτικά. Τα πλυμένα και απλωμένα ρούχα του παιδιού δεν τα ψαλιδίζουν, γιατί τότε η λεχώνα θα κάνει τόσα κορίτσια, όσες είναι και οι ψαλιδιές πάνω στα ρούχα...τα νύχια και τα μαλλιά του νεογέννητου δεν τα κόβουν προτού σαραντίση...».

52. Σημειώνω εδώ ότι τα χφα από την Κέρκυρα μού χρησίμευσαν ιδιαίτερα και έκανα εκτενείς αναφορές στις μαρτυρίες τους στην εργασία μου που αφορά τις ενδυμασίες της Κέρκυρας, βλ. παραπάνω, σημ. 6.

δύο από τη Λευκάδα (χφο 76 και 90)· καμία μαρτυρία από τη Ζάκυνθο και την Κεφαλονιά.

Στο χφο 63 από την Κέρκυρα πρόσεξα την επισήμανση ότι παλαιότερα, επειδή το νησί δεν είχε αναπτυγμένη κτηνοτροφία, χρησιμοποιούσαν ως πρώτη ύλη το επίπονο στην επεξεργασία του λινάρι, που άφησε σε χρήση διάφορες σχετικές παροιμίες ή εκφράσεις, την πανελλήνια γνωστή «του λιναριού τα πάθη» και την τοπική «χαραμπουλίκια, πεθερά, τι εκάηκε το λινάρι», που σήμαινε ότι έτσι θα απαλλάσσονταν από τον κόπο της επίπονης επεξεργασίας. Το χφο 76 είναι γραμμένο επίσης με συναισθηματική φόρτιση για τη γυναίκα της Λευκάδας, που είναι «η μεγάλη, η λάμπουσα, η κυριαρχούσα, η διακεκριμένη, η εξέχουσα μορφή της κοινωνίας του νησιού», αλλά και με παρατηρητικότητα όσον αφορά τις όψεις της ενδυμασίας ανάλογα με τη χρονική περίοδο που φορέθηκαν οι διάφοροι τύποι της, και ανάλογα με τη χωρική ή αστική προέλευσή της, ανάλογα με τη χρήση της, που εξέφραζε πάντα την κοινωνική ηλικία και κατάσταση των γυναικών, με κορύφωσή της την ημέρα του γάμου, αποφορτισμένη κι αποψιλωμένη, στη συνέχεια, για την καθημερινότητα της παντρεμένης γυναίκας, ενώ η «κοπελλίτικη» των ανύπανδρων κοριτσιών, αν και μοιάζει με των παντρεμένων, διαφέρει στο ότι το φόρεμά της είναι κλειστό με κουμπιά έως επάνω, γιατί «...μόνο η παντρεμένη μπορεί να έχει το φόρεμά της μπροστά ανοιχτό, κι αυτό είναι το σημείο που ξεχωρίζει η ανύπαντρη από την παντρεμένη».

Τέλος, από το Λασιθί της Κρήτης έχουμε καλές πληροφορίες για «το ένδυμα, την υπόδεσιν, την κόμμωσιν και τον καλλωπισμό» ανδρών και γυναικών, καταγεγραμμένες στο τοπικό ιδίωμα, με τον πληροφορητή να μιλά για παλαιότερα και μετεξελιγμένα στοιχεία της φορεσιάς (χφο 65).

Λαϊκή Βιοτεχνία και Τέχνη

Σε αυτήν την κατηγορία ο Λουκάτος εντάσσει έργα των ανθρώπινων χεριών που ξεπέρασαν την οικοτεχνική παραγωγή, προχώρησαν στην ποιμενοτεχνική και γεωργοτεχνική, για να φθάσουν τελικά στην επαγγελματική εμπορεύσιμη βιοτεχνία του ξύλου, του πηλού, του μετάλλου και των δερμάτων, της οποίας οι προοπτικές ευρύτερης παραγωγής και διάθεσης των προϊόντων στο εμπόριο, το «ανέβασμα του πολιτισμού» και οι συναισθηματικές και άλλες απαιτήσεις των αποδεκτών και χρηστών αυτών των προϊόντων ευνόησαν την έκφραση της φιλοκαλίας των τεχνιτών, που αναζήτησαν για τα προϊόντα τους «ξεχωριστές καλλιτεχνικές μορ-

φές» και οδήγησαν την τέχνη τους από την πρώτιστα πρακτική στην καλλιτεχνική και διακοσμητική μορφή της.

Η Λαογραφία μελετά και τις δύο μορφές της λαϊκής τέχνης, τα πρακτικά-χρηστικά (που δείχνουν τις καθημερινές ανάγκες στο συγκεκριμένο χωροχρόνο) και τα διακοσμητικά, τα ωραία και αξιοθαύμαστα δημιουργήματα των ανθρώπινων χεριών, αλλά και τα αντίστοιχα επαγγέλματα, τον ξυλουργό και τον ξυλογλύπτη, το σιδηρουργό και τον αργυροχόο, χωρίς διάκριση και προτιμήσεις, μέσα στα εργαστήριά τους, με τα εργαλεία τους, τις πρώτες ύλες, τις τεχνικές των κατασκευών τους, τις διαπροσωπικές σχέσεις τους και τις σχέσεις με τους πελάτες τους, τη διάθεση, τη διάδοση και τη χρήση των προϊόντων τους⁵³.

Με έκπληξη βρήκα την καταγραφή μόνον ενός τεχνικού επαγγέλματος, που έχει εκλείψει στην εποχή μας, του επαγγέλματος του καρποποιού, σε ένα ολιγοσέλιδο χειρόγραφο από το χωριό Συμεώνα του νομού Καρδίτσας, στο οποίο περιγράφονται με λεπτομέρειες οι τύποι των κάρων («αραμπάς», «νταλίκια», «μονόκαρο», «τετράτροχο κάρο με δύο άλογα»), καθώς και οι μεταξύ τους διαφορές, τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται για την κατασκευή τους και οι δυσκολίες της κατασκευής (μιας και απαιτείται «μεγάλη προσοχή και ακρίβεια στα μέτρα, πολλά από τα οποία οι τεχνίτες πρέπει να τα θυμούνται απέξω») (χφο 29).

Στο χειρόγραφο 5 εξάλλου διαβάζουμε επιγραφές καταστημάτων στα Γιάννενα, οι οποίες, ως ένα βαθμό, αποτελούν έργα λαϊκής ζωγραφικής τέχνης: στο χφο 14 μαθαίνουμε για έργα της ξυλογλυπτικής, και στο χφο 43 περιγράφονται έργα λαϊκής τέχνης που φυλάσσονται σε Μουσείο της Κομοτηνής.

Λαϊκοί Βίοι και Επαγγέλματα

Κατά τον Λουκάτο ο όρος «λαϊκοί βίοι» περιλαμβάνει τους «ομαδικούς οικονομικούς τρόπους ζωής», όπως είναι ο κυνηγετικός, ο αλιευτικός, ο γεωργικός, ο ποιμενικός, ο ναυτικός, ο εμπορικός, ο εργατικός, κ.ά., θέματα με ενδιαφέρον οικονομικό, κοινωνικό, φιλολογικό, καλλιτεχνικό,

53. Βλ. Στεφ. Δ. Ήμελλος και Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη. *Παραδοσιακός υλικός βίος...*, ό.π., σ. 178-294 (Τεχνική, Επαγγέλματα, Λαϊκή Βιοτεχνία). Μεταγενέστερη προσέγγιση και ερμηνεία των ζητημάτων της ελληνικής λαϊκής τέχνης βλ. στον Μ. Γ. Μερικλή, *Ελληνική Λαογραφία. Γ' Τόμος: Λαϊκή Τέχνη*, ό.π..

και, βέβαια, τεχνολογικό, όσον αφορά ειδικότερα τα μέσα, τα εργαλεία, τα σύνεργα. τις τεχνικές, όταν, και όπου, όλα αυτά χρησιμοποιούνται⁵⁴.

Καταγραφές λαϊκών βίων και επαγγελμάτων επισημαίνονται σε 14 χειρόγραφα της συλλογής των φοιτητών. Αναφέρω για παράδειγμα την υποδειγματική εξέταση της δασοκομίας και των προϊόντων της στην Ήπειρο (χφο 14), του ναυτικού βίου στην Καβάλα (χφο 17), της καπνοκαλλιέργειας στο Χέρσο του ν. Κιλκίς (χφο 31) και στο νομό Πιερίας (χφο 40, με 111 πρωτότυπες φωτογραφίες), της αμπελουργίας στη Ζίτσα του ν. Ιωαννίνων (χφο 41, με 29 φωτογραφίες)⁵⁵, των ψαράδικων τεχνών στη Λευκάδα (χφο 76), της αρτοποιίας στον Πύργο Ηλείας (χφο 83), του αλωνίσματος στα Πετράλωνα του ν. Ευρυτανίας (χφο 91), του γεωργικού βίου και του θερισμού στην Καρπερή Σερρών (χφο 92).

Συμπληρωματικά σε όλα τα παραπάνω προσθέτω ότι στις προσπάθειες του καθηγητή Λουκάτου να ασκήσει τα ερευνητικά ενδιαφέροντα των φοιτητών του εντασσόταν και η προτροπή του για μια διαφορετική ανάγνωση του ελληνικού γραπτού λόγου, αρχαίου, βυζαντινού και νεοελληνικού, με σκοπό τον εντοπισμό και την αποδελτίωση λαογραφικού υλικού και, πολλές φορές, την αντιπαραβολή του με τις καθημερινές σύγχρονες πραγματικότητες. Για παράδειγμα, οι εργασίες φοιτητών του Κλασικού Τμήματος αποδελτιώνουν θέματα υλικού βίου και πολιτισμού σε έργα της αρχαίας Ελληνικής και Λατινικής Γραμματείας, έργα γυναικών στον Όμηρο, ποιμενικά στον Όμηρο και τον Ησίοδο, λαϊκά επαγγέλματα στον Αριστοφάνη και τον Λουκιανό, ενδυματολογικά στον Πλούταρχο, γαστρονομικά στον Αθήναιο κ.ά.⁵⁶

54. Λουκάτος, Εισαγωγή..., σ. 178-182. Βλ. ακόμη Στεφ. Δ. Ήμελλος και Αικατ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, *Παραδοσιακός υλικός βίος...* ό.π., σ. 74-177.

55. Ενδεικτικά παραθέτω τα περιεχόμενα του χφου αυτού ως αντιπροσωπευτικά του τρόπου προσέγγισης των θεμάτων:

«Έδαφος-νερά-καλλιέργειες - Εσωτερική διάταξη του χωριού - Ονοματολογία κλημάτων και σταφυλιών-Φύτεμα αμπελιών -Οι κληματοσίνες - Φθινοπωρινές και χειμερινές δουλειές στ' αμπέλια - Τα σκαψίματα - Ασθένειες αμπελιών - Άνθισμα - Δραγάτες - Άγιοι προστάτες - Ο τρύγος - Το πάτημα - Ο μούστος - Το κρασί - Γλυκίσματα από μούστο - Τσίπουρα - Η γιορτή του κρασιού».

56. Βλ. στον Κατάλογο στο τέλος της εργασίας αυτής τα χφα υπ' αριθμ. 19-24, 42, 44, 45-52.

Τα χαρακτηριστικά των χειρογράφων

Οι πηγές, οι πληροφορητές. Οι κρίσεις του Δασκάλου

Στα περισσότερα χειρόγραφα και, κυρίως, σε όσα αποτελούν πτυχιακή εργασία, όπως όφειλαν τότε να παραδίδουν, οι φοιτητές εκθέτουν στον Πρόλογό τους -όταν υπάρχει- το λόγο για τον οποίο έγραψαν την εργασία τους, που σχεδόν πάντα αφορά τον τόπο καταγωγής τους χωρίς έτσι να αποφεύγουν τη συναισθηματική φόρτιση⁵⁷.

Επίσης, στα χειρόγρατά τους οι φοιτητές, εκτός από όσα εμπεριέχουν προσωπικές τους παρατηρήσεις, βιώματα, ακούσματα και εμπειρίες, δεν αναφέρουν πάντα τους πληροφορητές τους, την κύρια πηγή από την οποία άντλησαν τις πληροφορίες τους. Αυτό παρατηρείται ως αδυναμία στα χφα των Πρωτοετών, που είναι ολιγοσέλιδα και δεν συγκροτούν αυτοδύναμη λαογραφική εργασία, αλλά μια απλή καταγραφή πληροφοριών. Στα χφα των Τεταρτοετών, οι πληροφορητές (και με ευχαριστήρια)⁵⁸, η βιβλιογραφία (που κάποτε τεκμηριωτικά πλαισιώνει την ερευνητική δου-

57. Παραθέτω ένα απόσπασμα: «Και τούτο: Ό,τι δοκιμάζει κανείς στα πρώτα βήματα της ζωής και ό,τι μαθαίνει από το παρόν ή το παρελθόν στον τόπο που πρωτοβλέπει το φως της ημέρας, αυτό τον συντροφεύει μέχρι του τάφου, αυτό του διαμορφώνει το χαρακτήρα του. Με τη γεωγραφική έννοια λοιπόν της πατρίδος, του χωριού, του ταπεινού χωριού, συνδέεται και ένας ολόκληρος ψυχικός και πνευματικός κόσμος. Η αγάπη προς το χωριό του είναι το φυσικό επακόλουθο της σχέσεως αυτής. Αυτή η αγάπη για το χωριό μου, για τη ζωή του, για τον κόσμο που κρύβει και έκρυσσε, για το 'χρώμα' του, με παρακίνησε σ' αυτή τη μελέτη» (χφο 38).

58. Παραθέτω ενδεικτικά χωρία: «Εζήτησα από την γερόντισσα Καλλιόπη Μπούρα ετών 74, η οποία μένει στο χωριό Γραμμένη Φθιώτιδος, να μου πη ό,τι μπορούσε από την εποχή της νεότητός της. Από την εποχή που η ζωή του χωριού δεν είχε δεχθή κανένα στοιχείο της ζωής της πόλεως.

Κατώρθωσα να συγκεντρώσω τις πληροφορίες που αναφέρω πιο κάτω. Προσπάθησα να τις γράψω, όπως ακριβώς μου τις είπε» (χφο 75, Γραμμένη Φθιώτιδος).

«Τώρα τις διακοπές του Πάσχα είχαμε για δύο ημέρες στο σπίτι μας τη θεία μου (νύφη του πατέρα μου) Αμαλία Πλακούτση ετών 62, από τη Μεγαλόχαρη Άρτας. Αφ' ότου όμως παντρεύτηκε μένει στην Άνω Καλεντίνη, στο συνοικισμό Πλακουτσείκα. Με πολλή προθυμία δέχτηκε να μου πη πώς βάφανε στα χωριά μας (όλα τα ορεινά χωριά της Άρτας), πριν αρχίσουν να χρησιμοποιούν τα έτοιμα χημικά παρασκευάσματα. Μερικές νοικοκυρές παρ' όλο τον κόπο επιμένουν να βάφουν όπως παλιά, γιατί είναι σίγουρο πως έτσι το μάλλινο δε θα ξεβάψη, δε θα ξεθωριάσει ποτέ» (χφο 69, χωριά της Άρτας).

«Θα ήθελα δε να ευχαριστήσω τον κ. Κωνσταντινίδη Γαβριήλ, κάτοικο του χωριού, από τον οποίο πήρα τις πιο πολλές πληροφορίες. Επίσης τον διδάσκαλο του χωριού κ.

λειά), ή και άλλο αρχειακό υλικό (έγγραφα π.χ. κοινοτήτων), αναφέρονται συνήθως με προσοχή, με επεξηγήσεις, με λεπτομέρειες, με ειλικρίνεια.

Οι συλλογείς πάντως δεν διακινδυνεύουν ανάμειξη πληροφοριών από διαφορετικές πηγές ούτε διασταυρώνουν ούτε εξακριβώνουν με άλλους τρόπους τις λαογραφικές ειδήσεις που προσκομίζουν, ούτε προχωρούν σε ερμηνείες, σχόλια και γενικευμένα συμπεράσματα.

Παρατηρούσαν, ρωτούσαν, κατέγραφαν, συγκέντρωναν.

Ο σκοπός τους ήταν μόνο η διάσωση του λαογραφικού υλικού, που ορισμένοι μάλιστα φρόντισαν να καταγράψουν στο τοπικό ιδίωμα, όπως τους παραδόθηκε. Αυτό κρίνεται αξιόλογο και από την άποψη του γλωσσολογικού του ενδιαφέροντος και από την άποψη της εξασφαλισμένης γνησιότητας.

Επίσης στις πτυχιακές εργασίες οι φοιτητές αναφέρονται στη μεθοδολογία που ακολούθησαν κατά τη συλλογή και παράθεση του υλικού τους, οι περισσότεροι κατά τις συμβουλές του καθηγητή τους στο βιβλίο του «Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία»⁵⁹.

Παπαδημητρίου και την νηπιαγωγό δίδα Πηνελόπη Δήκου» (χφο 7, Σεβαστή Πιερίας).

«...τη σημασία του εθίμου μου την είπε ο παππούς μου ετών 78» (χφο 28, Μοναστήρι Κονίτσας).

«Διήγησις του παππού μου Γεωργίου του Αναστασίου Κοντοστεργίου ετών 71 τη 4η Ιανουαρίου 1969, ως ο ίδιος ενθυμείται και ως παλαιότερον είχαν διηγηθή εις αυτόν οι γονείς του και δη η μήτηρ του» (χφο 85, από τη Μικρή Γότιστα).

59. Διαβάζουμε: «Ακολούθησα στην εργασία μου το διάγραμμα μελέτης του καθηγητού μου κ. Δημ. Λουκάτου, που βρίσκεται στο βιβλίο του Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία» (χφο 7).

«Η εργασία, στη γενική διάρθρωσή της, βασίστηκε στο βιβλίο του Καθηγητού μου της Λαογραφίας κ. Δημ. Λουκάτου: 'Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία', που πιστεύω πως θα την κρίνη μ' όλη την ευμένεια και την κατανόηση της πρώτης προσπάθειας» (χφο 14).

60. Παραθέτω ένα απόσπασμα ενδεικτικά:

«Οπτικοσκηνοθετικώς άβολα. Ορθογραφία καλή. Εισαγωγή λιγοστή. -Δεν προκαθορίζεται διάγραμμα. Δεν σημειώνεται βιβλιογραφία για το χωριό ή την περιοχή. -Δεν νοικοκυρεύονται με αρίθμηση τα Κεφάλαια. Α´. Β´. -Δεν δίδονται παντού σχεδιαγράμματα (κακώς με μολύβι) -Κακή φιλολογία η παράλειψις παραπομπής. -Γίνονται ερμηνείες τοπωνυμίων. -Καλή σκέψη. -Ενδιαφέροντα στοιχεία κάπως ανακατεμένα (Δεν ακολουθήθηκε πορεία επιστημονική.) -Δίδονται μικροτοπωνύμια και όχι τα μεγάλα. -Τοπωνυμολογική προσπάθεια. -Ενδιαφέρουσες επιγραφές και σημειώσεις (καλά στοιχεία).

-Δεν χρονολογούνται οι φωτογραφίες. -Ασυμμετρία κάπως στα κεφάλαια. -Το Ευρετήριο σπαταλάται σε μικρολέξεις και δεν δείχνει να αξιολογεί. -Δεν χωρίζονται τα λαο-

Ο Λουκάτος φαίνεται ότι δαπανούσε πολύ χρόνο στην ανάγνωση και διόρθωση των εργασιών των φοιτητών του. Στις περισσότερες από αυτές (και σχεδόν σε όλες τις πτυχιακές των Τεταρτοετών φοιτητών) βλέπουμε ότι προσθέτει γραπτώς τις κρίσεις του -συνήθως με κόκκινο μελάνι-, χωρίς να φείδεται επαίνων αλλά -θα έλεγα- κυρίως αυστηρών παρατηρήσεων, επισημάνσεων, διορθώσεων και υποδείξεων για τα πάντα: τη «σκηνοθεσία», όπως έλεγε τη δομή της εργασίας και το «νοικοκύρεμα» του υλικού, την αισθητική της, τη γλωσσική επεξεργασία, την ορθογραφία, την καλλιγραφία, την ποιότητα των φωτογραφιών (όπου υπήρχαν), και, βέβαια, το περιεχόμενο, τη θεματολογία του, την αξιοπιστία του, την παρατηρητικότητα του συλλογέα, την παρουσία ή όχι ευρητηρίων (στα οποία έδινε μεγάλη σημασία και συχνά υποδείκνυε τρόπους σύνταξής τους), τη χρήση βιβλιογραφίας, που μπορεί να τεκμηριώνει τα λεγόμενα αλλά καμιά φορά απειλούσε ή και αλλοίωνε την πρωτοτυπία τους, την αντιγραφή -σπάνια- πληροφοριών ήδη δημοσιευμένων, κ.ά.

Ο σκοπός του δεν ήταν μόνο να δείξει στο φοιτητή τις ελλείψεις του, ώστε να διορθωθεί, αλλά και να βοηθήσει τους μελλοντικούς αναγνώστες, ερευνητές και χρήστες των χφων, στην αξιολόγηση από την πλευρά τους των πληροφοριών που θα αποκόμιζαν από τα χφα.

Γενικά δεν αμφισβητεί την αξιοπιστία του περιεχομένου των χειρογράφων (και αυτό είναι που μας ενδιαφέρει, βέβαια, τους λαογράφους), αγωνιά όμως για τη φιλολογική και επιστημονική επιμέλεια και αρτιότητα τους⁶⁰.

Τα χφα βιβλιοδετήθηκαν στη μορφή που παραδόθηκαν, με τις διορθώσεις του Λουκάτου, δεν είναι δηλ. καθαρογραμμένα και βελτιωμένα κατά τις υποδείξεις του, κάτι που ίσως, αν γινόταν, θα έδινε μια πιο θετική εικόνα του φοιτητικού μόχθου.

γραφικά κεφάλαια. -Ενδιαφέροντα όλα αλλά σε σειρά τυχαία (ούτε καν του βιβλίου μου τις υποδείξεις). -Καλή η μελέτη του μεμονωμένου σπιτιού. -Ο Επίλογος έπρεπε ν' αναφέρεται σ' όλη την εργασία κι όχι μόνο στην τεχνική ή τις τροφές. -Για το Ευρητήριο, είπαμε, δεν είναι λαογραφικώς άστοχο. -Τα περιεχόμενα δείχνουν την ακαταστασία της όλης πορείας. -Λείπει φιλολογικά μια βιβλιογραφία».

-Και καταλήγει: «Μάλλον καλό υλικό παρά καλή εργασία». (Δεν θεωρώ σκόπιμο να σημειώσω τον αριθμό του χφου).

«Περιεκτική εργασία σε στοιχεία του θέματος -και πλουσία- που ωδήγησε τη φοιτήτρια να διδαχθή και να διδάξη», γράφει επαινετικά στην εργασία της τεταρτοετούς Ελευθερίας Νικολαΐδου.

Πάντως, αυτό το χειρόγραφο πρωτογενές λαογραφικό υλικό των φοιτητών, παρά τις όποιες αναπόφευκτες μεθοδολογικές ατέλειές του και μια έκδηλη συναισθηματική τάση για εξιδανίκευση και προβολή των γενέθλιων τόπων, έχει την αρετή να προσφέρει μαρτυρίες, που, χωρίς αμφιβολία, εμπλουτίζουν τη λαογραφική γνώση και χρησιμεύουν για τεκμηρίωση, για περαιτέρω συνεξέταση και συγκρίσεις, διασταυρώσεις, επαληθεύσεις κι εξακριβώσεις (ηθελημένης ίσως ή αθέλητης) παραποίησης στοιχείων, επιβεβαιώσεις, και συμπληρώσεις, για τη σύνταξη τελικά ευρύτερων ερμηνευτικών εργασιών από ώριμους επιστήμονες.

Όπως παρατηρούσα και στο κείμενό μου που αφορά τα χφα της Ζ.Π.Α.⁶¹, θα ήταν σπουδαίο, πιστεύω, για τη Λαογραφία σήμερα, σαράντα χρόνια μετά την καταγραφή αυτών των μαρτυριών, να γίνονταν προσπάθειες αντιπαραβολής τους με σημερινές λαογραφικές μαρτυρίες, από τις ίδιες, άγνωστές μας εν πολλοίς κοινότητες, ώστε για όσες πραγματικότητες τα νεαρά παιδιά κατέγραψαν στη δεκαετία του 1960, να έχουμε απαντήσεις σε ερωτήματα που αφορούν τη διατήρηση, τη συνέχεια, τον παραγκωνισμό, τον μετασχηματισμό ή και την εγκατάλειψή τους.

Η συλλογή στο σύνολό της όχι μόνο αποτελεί μια αυθεντική συμβολή στην καταγραφή όψεων του υλικού λαϊκού πολιτισμού, αλλά και μας υπενθυμίζει ότι το εκπαιδευτικό έργο των πανεπιστημιακών μπορεί να συμπορεύεται δημιουργικά με το ερευνητικό, το συγγραφικό και το διοικητικό⁶², υποχρεώνοντας εμάς, τους νεώτερους δασκάλους των νέων σπουδαστικών γενεών, να συνεχίζουμε ...

***

Παρατίθεται στη συνέχεια Κατάλογος των Χειρογράφων των φοιτητών του Δημ. Σ. Λουκάτου που αφορούν τον Υλικό Βίο και Πολιτισμό, με τα πλήρη στοιχεία των συλλογών και των θεμάτων που τους απασχόλησαν, καθώς και με τα απαιτούμενα Ευρετήρια (ονομάτων, τόπων, θεμάτων), ώστε να αποτελέσει ένα εργαλείο δουλειάς για τους ενδιαφερόμενους ερευνητές.

61. Βλ. Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου. *Χειρόγραφα Λαογραφίας από Σπουδαστές...* ό.π., σ. 10.

62. Πρβλ. και Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου. «Η διδασκαλία και η έρευνα της ενδυμασίας στο πλαίσιο του λαϊκού πολιτισμού...», ό.π., σ. 197.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΜΟΥΣ

ΣΕΙΡΑ ΠΡΩΤΗ, 1964-1965, I, Α-Κ

1. Αναστασέλου Αγγελική (Αετής), *Αργαλειός.*

Σειρά Πρώτη, 1964-65, I, Α-Κ, σ. 113-116.

2. Βαδεβούλη Κλεονίκη, *Τα μαντίλια του κεφαλιού και το κέντημά τους στο Μέτσοβο.*

Σειρά Πρώτη, 1964-65, I, Α-Κ, σ. 167-170.

3. Κίγκα Ελένη, *Πώς στόλιζαν τη νύφη στις αρχές του αιώνα μας και πιο παλιά στο χωριό Μόλιστα Κονίτσης.*

Σειρά Πρώτη, 1964-1965, I, Α-Κ, σ. 457-471.

ΣΕΙΡΑ ΠΡΩΤΗ, 1964-1965, II, Λ-Ω

4. Παναγιώτου Σταματία, *Πώς παρασκευάζεται το ρακί στο ηπειρώτικο χωριό.*

Σειρά Πρώτη, 1964-1965, II, Λ-Ω, σ. 391-399.

5. Πεκλάρη Μαρία, *Επιγραφές καταστημάτων στα Γιάννινα του 1965.*

Σειρά Πρώτη, 1964-1965, II, Λ-Ω, σ. 475-476.

ΣΕΙΡΑ ΠΡΩΤΗ, 1964-1968, Τμήμα Μ.Ν.Ε.Σ.

6. Βαδεβούλη Κλεονίκη, *Η ελληνική μυθολογία και η λαϊκή τέχνη* (όπου φωτογραφικό υλικό με μετσοβίτικα ξυλόγλυπτα και μετσοβίτικες ενδυμασίες).

Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 1, Α-Γ, σ. 203-228 και 234-238,

7. Δήμου Αντιγόνη, *Οικιστική μελέτη του χωριού Σεβαστή του ν. Πιερίας.*

Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 2, Δ-Κ, σ. 1-77.

8. Εργολάβου Βασιλική, *Οικιστική και κοινωνική μελέτη του χωριού Προδρόμιον Παραμυθίας (επαρχίας Σουλίου) του ν. Θεσπρωτίας.*

Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, Δ-Κ, σ. 91-159.

9. Ζδάνης Νικόλαος, *Ιστορική και οικιστική μελέτη του χωριού μου Στεφανόβουνο Ελασσόνας.*

Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 2, Δ-Κ, σ. 275-349.

10. Καρατόλιος Θωμάς, *Ιστορική και οικιστική μελέτη του χωριού Γόννοι του ν. Λαρίσης.*

Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, Δ-Κ, σ. 479-547.

11. Κασκάνη Έλλη, *Οικιστική μελέτη του Νεοχωριού Θεσπρωτίας*.
Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 2, Δ-Κ, σ. 549-613.
12. Μπαλαμάτσιας Α., *Η οικοδομία της περιοχής Περιστερίου Τζουμέρκων*.
Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 3, Α-Ν, σ. 143-277.
13. Μπίμπας Δημήτριος, *Λαογραφική συλλογή από το χωριό Καστανέα (Κονίτσης) ν. Ιωαννίνων* (όπου και πληροφορίες για την εσωτερική διάταξη του χωριού, οικιστική μελέτη, έπιπλα και σκεύη, παραδοσιακά επαγγέλματα + 22 φωτογραφίες).
Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 3, Α-Ν, 353-431.
14. Νικολαΐδου Ελευθερία, *Λαογραφική συλλογή από την Ήπειρο* (όπου και λαογραφικά και τεχνικά του ηπειρωτικού δάσους) [γεωργικά εργαλεία, ποιμενικά είδη, εργαλεία μαστόρων, εργαλεία υλοτόμων, παιχνίδια που γίνονται από ξύλα και οικιακά σκεύη].
Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 3, Α-Ν, σ. 511-605.
15. Παπαγεωργίου Γεώργιος, *Οικιστική και κοινωνική μελέτη του χωριού Καπέσοβο*.
Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 4, Π-Ρ, σ. 3-83.
16. Σιόντης Κωνσταντίνος, *Μελέτη του χωριού Μουζακαίοι Ιωαννίνων*.
Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, Σ-Χ, σ. 62-201.
17. Τασίου Αν., *Ναυτική Λαογραφία της Καβάλας*.
Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 5, Σ-Χ, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.
18. Τσάγκαλος Σ., *Ποιμενικά Αιτωλίας και Ακαρνανίας*.
Σειρά Πρώτη, 1964-1968, Τμήμα ΜΝΕΣ, 5, Σ-Χ, σελίδες 39, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.

ΣΕΙΡΑ ΠΡΩΤΗ, 1964-1968, ΤΜΗΜΑ ΚΛΑΣΙΚΟ

19. Γεωργίου Α., *Ποιμενικά στους τρεις τραγικούς*.
Σειρά Πρώτη, 1964-68, Τμήμα Κλασσικό, Ν-Π, 6, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.
20. Νταχρής Ιωάννης, *Ποιμενικά στοιχεία στους τρεις τραγικούς με νεοελληνικές συγκρίσεις*.
Σειρά Πρώτη, 1964-68, Τμήμα Κλασσικό, Ν-Π, 6, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.
21. Παπαδόπουλος Χαρ., *Ειδήσεις λαϊκών επαγγελμάτων στις κωμωδίες Θεσμοφοριάζουσαι και Βάτραχοι*.
Σειρά Πρώτη, 1964-68, Τμήμα Κλασσικό, Ν-Π, 6, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.

22. Ράπτης Κωνσταντίνος, *Λαογραφικά γεωργικά του Ησιόδου*.
Σειρά Πρώτη, 1964-68, Τμήμα Κλασσικό, Ν-Π, 6, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.
23. Σαφαρίκα Β., *Επαγγέλματα και κοινωνικός βίος στα έργα του Λουκιανού*.
Σειρά Πρώτη, 1964-68, Τμήμα Κλασσικό, Ρ-Χ, 7, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.
24. Χασαλεύρης Νικόλαος, *Στοιχεία ιδιωτικού βίου στις κωμωδίες Βάτραχοι και Λυσιστράτη*.
Σειρά Πρώτη, 1964-68, Τμήμα Κλασσικό, Ρ-Χ, 7, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.

ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ

25. Κουφογιάννη Βασιλική, *Τα μεγάλα Καλύβια των Τρικάλων (Οικιστική περιγραφή)*.
Θεσσαλικά, Σειρά I-III, 1964-1967, σ. 413-423.

ΣΕΙΡΑ ΔΕΥΤΕΡΑ, 1965-1966, Α-Ω

26. Βαλάρη Καίτη, *Περιγραφή, ονομασία και σχέδια παλαιών επίπλων λαϊκού σπιτιού στα Γιάννινα*.
Σειρά Δευτέρα, 1965-1966, Α-Ω, σ. 55-58.
27. Καφετζής Ηλ., *Λαογραφική συλλογή από τη Μυτιλήνη* (όπου και παράθεση σε αντιγραφή προικοσυμφώνου με αναφορές σε υλικά αντικείμενα).
Σειρά Δευτέρα, 1965-1966, Α-Ω, σ. 183-193.
28. Μακαρίου Βασ., *Λαογραφική εργασία για το Μοναστήρι Κονίτσης Ιωαννίνων* (όπου και αναφορά στα τοπικά γλυκίσματα).
Σειρά Δευτέρα, 1965-1966, Α-Ω, σ. 271-283.
29. Μπαταγκιώνη Αικατ., *Στάδια εξέλιξης της τέχνης του καρποποιού. Μορφές κάρων Θεσσαλίας και λεπτομερής περιγραφή αυτών (χωριό Συμεών)*.
Σειρά Δευτέρα, 1965-1966, Α-Ω, σ. 335-339.
30. Μπενάτσης Απόστολος, *Λαογραφική συλλογή από τα Γιάννινα* (όπου και το τηγάνισμα του μπακαλιάρου την Καθαρά Δευτέρα).
Σειρά Δευτέρα, 1965-1966, Α-Ω, σ. 341-347.
31. Μπίμπαση Χρυσούλα, *Η καλλιέργεια του καπνού στο χ. Χέρσο του ν. Κιλκίς*.
Σειρά Δευτέρα, 1965-1966, Α-Ω, σ. 349-353.
32. Οικονόμου Χρυσούλα, *Η νεροτριβιά στην Αραχωβίτσα Ιωαννίνων*.
Σειρά Δευτέρα, 1965-66, Α-Ω, σ. 371-373.

33. Παππιάς Λάζαρος, *Περιγραφή χαίμαλιών από τη Σαγιάδα*.
Σειρά Δευτέρα, 1965-66, Α-Ω, σ. 423-427.
34. Σκόδρα Αλεξάνδρα, *Στολές Φιλιατών Θεσπρωτίας*.
Σειρά Δευτέρα, 1965-1966, Α-Ω, σ. 527-531.
35. Σταυροπούλου Αγγελική, *Το γιαννιώτικο σπίτι*.
Σειρά Δευτέρα, 1965-1966, Α-Ω, σ. 553-555.
36. Συντετού Φωτεινή, *Λαογραφική συλλογή από τα χωριά Καστανιές και Φανάρι Κομοτηνής* (όπου και πληροφορίες για την ανδρική φορεσιά του χ. Καστανιές).
Σειρά Δευτέρα, 1965-1966, Α-Ω, σ. 561-579.

ΣΕΙΡΑ ΔΕΥΤΕΡΗ, 1965-1969, ΤΜΗΜΑ Μ.Ν.Ε.Σ.

37. Αγάθος Γεώργιος, *Κύρια χαρακτηριστικά των οικισμών επί Τουρκοκρατίας α) στο εσωτερικό, β) στα νησιά και γ) Συντεχνίες και συντεχνιακή παράδοση* (Πηγή: Απ. Βακαλοπούλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*).
Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα ΜΝΕΣ, 1, Α-Β, σ. 5-63.
38. Βακάλης Λάμπρος, *Οικιστική μελέτη του χωριού Πλατάνια (Τσερίτσανα) Δωδώνης*.
Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα ΜΝΕΣ, 1, Α-Β, σ. 573-659.
39. Δίπλα Μαρία, *Οικιστική μελέτη στο Καταρράχι (προάστειο του Πύργου Ηλείας)*.
Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα ΜΝΕΣ, 2, Γ-Δ, σ. 693-738.
40. Καραβέργος Αθανάσιος, *Τεχνική και λαογραφία του καπνού στην περιοχή της Κατερίνης* (+ 111 φωτογραφίες).
Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα ΜΝΕΣ, 3, Ε-Κα, σ. 3-187.
41. Μπενάτσης Απόστολος, *Η αμπελουργία στην περιοχή Ζίτσας* (+30 φωτογραφίες).
Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα ΜΝΕΣ, 5, Μ-Ν, σ. 495-613.
42. Νούση Μ., *Λαογραφικά στοιχεία υφαντικής, κεντητικής, πλεκτικής, στα δημοτικά τραγούδια* (Από τις συλλογές α) του Αγίδος Θέρου, Τα τραγούδια των Ελλήνων [Πρώτη Έκδοση] και β) Ειρήνης Σπανδωνίδη, Τα τραγούδια της Αγόριανης).
Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα ΜΝΕΣ, 5, Μ-Ν, σ. 717-797.

43. Συντετού Φωτεινή, *Περιγραφή των λαογραφικών αντικειμένων της συλλογής του Μορφωτικού Ομίλου Κομοτηνής.*

Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα ΜΝΕΣ, 7, Πα-Σ, σ. 919-1029.

44. Τσεκούρα Λαμπρινή, *Αποδελτίωση των λαογραφικών στοιχείων λατρείας και ενδυμασίας από τα «Γλωσσικά Ιδιώματα της Ηπείρου» του Ευαγ. Μπόγκα (τόμος Α΄).*

Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα ΜΝΕΣ, 8, Τ-Ω, σ. 133-233.

ΣΕΙΡΑ ΔΕΥΤΕΡΗ, 1965-1969, ΤΜΗΜΑ ΚΛΑΣΣΙΚΟ

45. Αγγέλης Γεώργιος, *Λαογραφικά στοιχεία ποιμενικής ζωής και κτηνοτροφίας στον Ησίοδο και στον Όμηρο. Συσχετισμός με σύγχρονα ελληνικά.*

Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα Κλασσικό, 1, Α-Γ, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.

46. Γιαννέλος Κωνσταντίνος, *Λαογραφικά και εθνογραφικά στοιχεία στον Αρριανό.*

Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα Κλασσικό, 1, Α-Γ, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.

47. Ζαφείρη Σ., *Έργα γυναικών στον Όμηρο (Οδύσσεια).*

Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα Κλασσικό, 2, Δ-Κι, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.

48. Θεοδωράκη Παρασκευή, *Ενδυμασία, κοσμήματα και έργα γυναικών στα Έπη του Ομήρου.*

Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα Κλασσικό, 2, Δ-Κι, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.

49. Κοψιδά Ελ., *Στοιχεία ιδιωτικού βίου των Ανατολικών λαών στον Ηρόδοτο.*

Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα Κλασσικό, 3, Κι-Λ, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.

50. Μάντζιου Μαρία, *Γαστρονομικά στοιχεία α) από τους «Δειπνοσοφιστάς» του Αθήναιου και β) από τα Cena Trimalchionis του Πετρώνιου.*

Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα Κλασσικό, 4, Μ, ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.

51. Σαρλικιώτου Περσεφόνη, *Κεφάλαια ναυτικής ζωής, ταξιδίων, ποταμίων ταξιδίων, πλοίων και ναυμαχιών από τον Ηρόδοτο.*

Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα Κλασσικό, 7, Σ-Τζ., ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.

52. Σκανδάλης Π., *Λατρεία της Ίσιδος και του Οσίριος (ναοί, ιερείς, ενδυμασία και τροφή) από τα Ηθικά του Πλουτάρχου.*

Σειρά Δεύτερη, 1965-1969, Τμήμα Κλασσικό, 7, Σ-Τζ., ο τόμος χωρίς σελιδοποίηση.

ΣΕΙΡΑ ΤΡΙΤΗ, 1966-1967, II.

53. Μαγκλάρας Εμμανουήλ, *Λαογραφική συλλογή από το Σιράκο* (όπου και αναφορά στην ενδυμασία).
Σειρά Τρίτη, 1966-1967, II, Α-Π, σ. 25-34.
54. Μαρέτας Αχιλλέας, *Λαογραφική συλλογή από την Παραμυθιά* (όπου και αναφορά σε σπιτικά γλυκίσματα).
Σειρά Τρίτη, 1966-1967, II, Α-Π, σ. 51-57.
55. Πατσιαβού Ελένη, *Λαογραφική συλλογή από τον Βόλο (Αλμυρός)* (όπου και τοπικά σπιτικά γλυκίσματα).
Σειρά Τρίτη, 1966-1967, II, Α-Π, σ. 539-546.

ΣΕΙΡΑ ΤΡΙΤΗ, 1966-1967, III

56. Σοράνογλου Παρασκευή, *Λαογραφική συλλογή* (όπου και τοπικά σπιτικά γλυκίσματα των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς από τη Μ. Ασία [Καϊσάρεια]).
Σειρά Τρίτη, 1966-1967-III, Ρ-Ω, σ. 93-94.
57. Στασινός Δημήτριος, *Λαογραφική συλλογή από το Μονολίθι Ιωαννίνων* (όπου και τοπικά σπιτικά γλυκίσματα των ημερών αυτών).
Σειρά Τρίτη, 1966-1967, III, Ρ-Ω, σ. 165-211.

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ, 1964-1969

58. Τάγκας Δημήτριος, *Λαογραφική συλλογή από το Κουκούλι* (όπου και πληροφορίες-περιγραφές γεφυριών + 6 φωτογραφίες).
Σύμμεικτα. 1964-1969, σ. 1-13.
59. Ψαρουδάκης Νικόλαος, *Λαογραφική συλλογή* (όπου και περιγραφή της κατασκευής της βελέντζας στην Ήπειρο).
Σύμμεικτα. 1964-1969, σ. 36-57.

ΣΕΙΡΑ ΤΕΤΑΡΤΗ, 1967-1968

60. Αλεξίου Ελευθερία, *Η αρχιτεκτονική στο Πήλιο. Τοπωνύμια, Αγιογραφίες, Γάμος, Πρωτομαγιά*.
Σειρά Τετάρτη, 1967-1968, I, σ. 183-202.
61. Αναστασιάδου Ευδοξία, *Λαογραφικά Θράκης και Μ. Ασίας* (όπου και φαγητό της περιοχής Σμύρνης).
Σειρά Τετάρτη, 1967-1968, I, σ. 291-297.
62. Ατζολετάκη Ελένη, *Λαογραφικά νήσου Κρήτης. Αργαλειός, Προλήψεις κ. ά*.
Σειρά Τετάρτη, 1967-1968, I, σ. 469-515.

63. Γαργώνη Τζίλντα, *Υλικός, πνευματικός, κοινωνικός βίος στην Κέρκυρα* (όπου και πληροφορίες για την αρχιτεκτονική και την ενδυμασία).
Σειρά Τετάρτη, 1967-1968, II, σ. 39-50.
64. Γκαβέρα Ευφροσύνη, *Γάμος, θρησκευτικά έθιμα και συνταγή του φαγητού 'Σαβόρο' στα Τριζόνια Δωρίδος*.
Σειρά Τετάρτη, 1967-1968, II, σ. 467-477.
65. Ελευθεριάδη ή Χανιαλάκη Βασιλική, *Υλικός, κοινωνικός, Πνευματικός βίος στο Λασήθι Κρήτης (Κατοικία, ένδυμα, υπόδεσις, κόμμωσις και καλλωπισμός)*.
Σειρά Τετάρτη, 1967-1968, III, Ε-Κ, σ. 1-40.
66. Ζιάκα Βαΐα, *Λαογραφική συλλογή από το χωριό Δοβίστα Σερρών* (όπου και αναφορά στην τοπική ενδυμασία).
Σειρά Τετάρτη, 1967-1968, III, Ε-Κ, σ. 271-290.
67. Μαυρωνά Ειρήνη, *Έθιμα, προλήψεις, παροιμίες, φαγητά, μοιρολόγια από τον Πύργο Ηλείας*.
Σειρά Τετάρτη, 1967-1968, IV, Λ-Μ, σ. 515-537.
68. Νικολακέας Δημήτριος, *Λαογραφική συλλογή από τα χωριά της κοινότητας Τσερίων Ταύγερου* (όπου και αναφορά στα οικιακά σκεύη).
Σειρά Τετάρτη, V, Ν-Πη, 1967-1968, σ. 63-79.
69. Πλακούτση Θεοδοσία, *Λαογραφική συλλογή από τα χωριά Άνω Καλεντίνη και Δημαριό Άρτης* (όπου φαγητά και γλυκά και λαϊκοί τρόποι βαφής).
Σειρά Τετάρτη, 1967-1968, VI, Πη-Τα, σ. 39-48.
70. Τζαμουράνη Δήμητρα, *Ύφανση καλαματιανών μαντιλιών*.
Σειρά Τετάρτη, 1967-68, VII, Τζα-Ω, σ. 1-2.
71. Τζούκα Φαίδρα, *Λαογραφική συλλογή από τη Βήσσανη* (όπου και αναφορά στην ενδυμασία της Βησσανιώτισσας).
Σειρά Τετάρτη, VII, Τζα-Ω, σ. 43-63.

ΣΕΙΡΑ ΠΕΜΠΤΗ, 1968-1969

72. Δεληκάρη Μαρία, *Λαογραφική εργασία για τα Βίλλια Αττικής και την Ορτού Μ. Ασίας* (όπου και αναφορά σε φαγητά από την Ορτού).
Σειρά Πέμπτη, 1968-1969, 2, Α-Ε, σ. 439-513.
73. Καραμούτσος Κωνσταντίνος, *Περί εγκυμοσύνης, τοκετού κ.τ.λ. εις το χωριόν Άγιος Πέτρος της επαρχίας Κυνουρίας του νομού Αρκαδίας* (όπου και πληροφορίες για τα ρούχα του νεογέννητου).
Σειρά Πέμπτη, 1968-1969, 4, Κ-Λ, σ. 91-105.

74. Κάντα Αικατερίνη, *Λαογραφικά στοιχεία εκ της Λευκίμμης Κερκύρας* (όπου και πληροφορίες για την ενδυμασία).
Σειρά Πέμπτη, 1968-1969, 4, Κ-Λ, σ. 287-332.
75. Καραχάλιου Αικατερίνη, *Λαογραφική συλλογή από το χωριό Γραμμένη Φθιώτιδος* (όπου και πληροφορίες για την ενδυμασία και τη διατροφή).
Σειρά Πέμπτη, 1968-1969, 4, 1968-1969, σ. 539-589.
76. Κολοκύθα Μαρία, *Λαογραφικά της Λευκάδος* (όπου και πληροφορίες για τη γυναικεία φορεσιά και τις ψαράδικες τέχνες).
Σειρά Πέμπτη, 1968-1969, 4, 1968-1969, σ. 657-695.
77. Κοσόγλου Ιωσήφ, *Λαογραφικά σύμμεικτα Κρήτης* (όπου και πληροφορίες για χοιρινά φαγητά).
Σειρά Πέμπτη, 1968-1969, 4, σ. 713-797.
78. Κουλουρίδου Σταυρούλα, *Λαογραφική συλλογή από τον Οξύλιθο Εύβοίας* (όπου και πληροφορίες για σπιτικά φαγητά και γλυκίσματα των εορτών).
Σειρά Πέμπτη, 1968-1969, 4, σ. 819-835.
79. Λαδογιάννη Γεωργία, *Στοιχεία λαογραφικά Αγίας Άννας Εύβοιας* (όπου και πληροφορίες για το ένδυμα των γυναικών).
Σειρά Πέμπτη, 1968-1969, 1968-1969, σ. 1159-1187.
80. Μισέντου Συνεσία, *Λαογραφική συλλογή από τη Σαμοθράκη* (όπου και πληροφορίες για την κατασκευή της στέγης, καθώς και για φαγητά και γλυκίσματα).
Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 5, Μ-Ο, σ. 259-289.
81. Μπουρλή Μ., *Λαογραφική συλλογή από το χωριό Φίλια Καρδίτσας* (όπου και πληροφορίες για την ενδυμασία).
Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 5, Μ-Ο, σ. 721-771.
82. Νικηφόρου Αλίκη, *Περί της τοπικής ενδυμασίας των γυναικών του χωριού Άνω Κορακιάνα Κερκύρας*.
Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 5, Μ-Ο, σ. 789-807.
83. Ξεντίδης Ευστράτιος, *Λαογραφική συλλογή από το Δήμο Περιστερίου Αττικής και από τον Πύργο Ηλείας* (όπου και πληροφορίες για το επάγγελμα του αρτοποιού).
Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 5, Μ-Ο, σ. 1167-1179.
84. Ξύδης Σταύρος, *Λαογραφικά σύμμεικτα (ποικιλότοπα)* (όπου και πληροφορίες για τις κατοικίες στην Ανατολική Θράκη).
Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 5, Μ-Ο, σ. 1183-1245.

85. Παπαδημητρίου Μαρία, *Λαογραφικά εκ του χωριού Μικρά Γότιστα Ιωαννίνων* (όπου πληροφορίες για την τοπική ενδυμασία και την εξέλιξη αυτής).

Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 6, Π, σ. 343-360.

86. Παπαντωνοπούλου Φωτεινή, *Λαογραφική συλλογή από την Αμαλιάδα Ηλείας* (όπου πληροφορίες για την τοπική ενδυμασία).

Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 6, Π, σ. 613-631.

87. Πασπαλιάρης Αναστάσιος, *Λαογραφική εργασία για τα ήθη και έθιμα της Ατ-τάλειας Μ. Ασίας και του Αραχναίου χωριού του ν. Αργολιδοκορινθίας* (όπου και σύντομες πληροφορίες για την ενδυμασία από γερόντισσα εξ Ατταλείας).

Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 6, Π, σ. 919-943.

88. Πράπα Ταξιαρχούλα, *Παραδόσεις. Γάμος. Τοπικές ενδυμασίες από τη Μυτιλήνη Λέσβου.*

Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 6, Π, σ. 1153-1175.

89. Σαρακατσάνη Δήμητρα, *Περιγραφή της γυναικείας Πηλιορείτικης ενδυμασίας και Πηλιορείτικα κάλαντα.*

Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 7, Ρ-Σ, σ. 267-281.

90. Σολδάτου Κωνσταντίνα, *Λευκαδίτικη Λαογραφία* (όπου και πληροφορίες για την ανδρική τοπική ενδυμασία και για τον ρουχισμό του σπιτιού καθώς και ονομασίες κεντημάτων του τόπου).

Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 7, Ρ-Σ, σ. 727-769.

91. Σταμέλος Δημήτριος, *Το αλώνισμα στο χωριό μου Πετράλωνα Ευρυτανίας.*

Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 7, Ρ-Σ, σ. 981-989.

92. Τσέλιου Ευαγγελία, *Λαογραφικά στοιχεία Καρπερής Σερρών* (όπου πληροφορίες και για τον υλικό βίο του τόπου: κατοικία, γεωργία, θερισμός).

Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 8, Τ-Υ, σ. 633-657.

93. Χρυσανθοπούλου Ελένη, *Λαογραφικά από τον Ψαθόπυργο Πατρών* (όπου πληροφορίες για τα υφαντά του τόπου αλλά και για δύο τύπους καντηλιών).

Σειρά Πέμπτη, 1968-69, 9, Φ-Ω, σ. 465-493.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ***Α΄ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΕΩΝ**

- Αγάθος Γεώργιος, 37
 Αγγέλης Γεώργιος, 45
 Αλεξίου Ελευθερία, 60
 Αναστασιάδου Ευδοξία, 61
 Αναστασέλου Αγγελική, 1
 Ατζολετάκη Ελένη, 62
 Βαδεβούλη Κλεονίκη, 2, 6
 Βακάλης Λάμπρος, 38
 Βαλάρη Καίτη, 26
 Γαργώνη Τζίλντα, 63
 Γκαβέρα Ευφροσύνη, 64
 Δήμου Αντιγόνη, 7
 Δεληκάρη Μαρία, 72
 Δίπλα Μαρία, 39
 Ελευθεριάδη ή Χανιαλάκη Βασιλική, 65
 Εργολάβου Βασιλική, 8
 Ζαφείρη Σ., 47
 Ζδάνης Νικόλαος, 9
 Ζιάκα Βαΐα, 66
 Θεοδωράκη Παρασκευή, 48
 Κάντα Αικατερίνη, 74
 Καραβέργος Αθανάσιος, 40
 Καραμούτσος Κωνσταντίνος, 73
 Καρατόλιος Θωμάς, 10
 Καραχάλιου Αικατερίνη, 75
 Κασκάνη Έλλη, 11
 Καφετζής Ηλ., 27
 Κίγκα Ελένη, 3
 Κολοκύθα Μαρία, 76
 Κοσόγλου Ιωσήφ, 77
 Κουλουρίδου Σταυρούλα, 78
 Κουφογιάννη Βασιλική, 25
 Κουφιδά Ελ., 49
 Λαδογιάννη Γεωργία, 79
 Μαγκλάρας Εμμανουήλ, 53
 Μακαρίου Βασ., 28
 Μάντζιου Μαρία, 50
 Μαρέτας Αχιλλέας, 54
 Μαυρωνά Ειρήνη, 67
 Μισέντου Συνεσία, 80
 Μπαλαμάτσιας Α., 12
 Μπαταγκιώνη Αικατ., 29
 Μπενάτσης Απόστολος, 30, 41
 Μπίμπαση Χρυσούλα, 31
 Μπίμπας Δημήτριος, 13
 Μπουρλή Μ., 81
 Νικηφόρου Αλίκη, 82
 Νικολαΐδου Ελευθερία, 14
 Νικολακέας Δημήτριος, 68
 Νούση Μ., 42
 Ξεντίδης Ευστράτιος, 83
 Ξύδης Σταύρος, 84
 Οικονόμου Χρυσούλα, 32
 Παναγιώτου Σταματία, 4
 Παπαγεωργίου Γεώργιος, 15
 Παπαδημητρίου Μαρία, 85
 Παπαδόπουλος Χαρ., 21
 Παπαντωνοπούλου Φωτεινή, 86
 Παππός Λάζαρος, 33
 Πασπαλιάρης Αναστάσιος, 87
 Πατσιαβού Ελένη, 55
 Πεκλάρη Μαρία, 5
 Πλακούτση Θεοδοσία, 69
 Πράπα Ταξιαρχούλα, 88
 Σαρακατσάνη Δήμητρα, 89
 Σαφαρικά Β., 23

* Οι αριθμοί παραπέμπουν στους αύξοντες αριθμούς των χειρογράφων, όπως τους δόθηκαν για την ευχερέστερη χρήση της παρούσης εργασίας.

Σιόντης Κωνσταντίνος, 16
Σκανδάλης Π., 52
Σκόδρα Αλεξάνδρα, 34
Σολδάτου Κωνσταντίνα, 90
Σοράνογλου Παρασκευή, 56
Σταμέλος Δημήτριος, 91
Στασινός Δημήτριος, 57
Σταυροπούλου Αγγελική, 35
Συντετού Φωτεινή, 36, 43
Τάγκας Δημήτριος, 58
Τασίου Αν., 17
Τζαμουράνη Δήμητρα, 70
Τζούκα Φαίδρα, 71
Τσάγκαλος Σ., 18
Τσεκούρα Λαμπρινή, 44
Τσέλιου Ευαγγελία, 92
Χρυσανθοπούλου Ελένη, 93
Ψαρουδάκης Νικόλαος, 59

Β' ΘΕΜΑΤΩΝ

Κατοικία

Σύνολο: Χειρόγραφα 25

7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 25,
26, 27, 35, 37, 38, 39, 58, 60, 63,
65, 68, 80, 84, 92

Τροφές και Ποτά

Σύνολο: Χειρόγραφα 18

4, 28, 30, 50, 52, 54, 55, 56, 57, 61,
64, 67, 69, 72, 75, 77, 78, 80.

Υφαντά και κεντήματα

του σπιτιού

Σύνολο: Χειρόγραφα 11.

1, 32, 42, 47, 48, 59, 62, 69, 70, 90,
93.

Ενδυμασία - Κοσμήματα

Σύνολο: Χειρόγραφα 28

2, 3, 16, 34, 36, 43, 44, 47, 48, 52, 53,
63, 65, 66, 71, 73, 74, 75, 76, 79,
81, 82, 85, 86, 87, 88, 89, 90.

Λαϊκή Βιοτεχνία και Τέχνη

Σύνολο: Χειρόγραφα 4

5, 6, 14, 43.

Λαϊκοί Βίοι και Επαγγέλματα

Σύνολο: Χειρόγραφα 15

13, 14, 17, 18, 23, 24, 29, 31, 40, 41,
45, 51, 76, 91, 92.

Γ' ΤΟΠΩΝ

Μ. ΑΣΙΑ

Αττάλεια, 87

Καισάρεια, 56

Ορτού, 72

Σμύρνη, 61

ΘΡΑΚΗ

Ανατολική Θράκη, 84

Καστανιές ν. Ροδόπης, 36

Κομοτηνή ν. Ροδόπης, 43

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Δοβίστα ν. Σερρών, 66

Καβάλα (πόλη), 17

Κατερίνη ν. Πιερίας, 40

Καρπερή ν. Σερρών, 92

Σεβαστή ν. Πιερίας, 7

Χέρσο ν. Κιλκίς, 31

ΗΠΕΙΡΟΣ

Άνω Καλεντίνη ν. Άρτης, 69

Αραχωβίτσα ν. Ιωαννίνων, 32

Βήσσιανη (Πωγωνίου) ν. Ιωαννί-
νων, 71

Δημαριό ν. Άρτης, 69

Ζίτσα ν. Ιωαννίνων, 41

Ἡπειρος (χωριά, γενικά), 1, 4, 14, 44, 59
 Ιωάννινα (πόλη), 5, 26, 30, 35
 Καπέσοβο Ζαγορίου ν. Ιωαννίνων, 15
 Καστανέα (Κονίτσης) ν. Ιωαννίνων, 13
 Κουκούλι (Ζαγορίου) ν. Ιωαννίνων, 58
 Μικρά Γότιστα ν. Ιωαννίνων, 85
 Μέτσοβο ν. Ιωαννίνων, 2
 Μόλιστα (Κονίτσης) ν. Ιωαννίνων, 3
 Μοναστήρι (Κονίτσης) ν. Ιωαννίνων, 28
 Μονολίθι ν. Ιωαννίνων, 57
 Μουζακαίοι ν. Ιωαννίνων, 16
 Νεοχώρι ν. Θεσπρωτίας, 11
 Παραμυθιά ν. Θεσπρωτίας, 54
 Πλατάνια (Δωδώνης) ν. Ιωαννίνων, 38
 Προδρόμιον (Παραμυθίας) ν. Θεσπρωτίας, 8
 Σαγιάδα ν. Θεσπρωτίας, 33
 Σιράκο ν. Ιωαννίνων, 53
 Τζουμέρκα (περιοχή), 12
 Φιλιάτες (χ. Φανερωμένη και Ξέχωρο) ν. Θεσπρωτίας, 34

ΘΕΣΣΑΛΙΑ
 Αλμυρός (Βόλου) ν. Μαγνησίας, 55
 Γόννοι ν. Λαρίσης, 10
 Συμεώνας ν. Καρδίτσης, 29
 Μεγάλα Καλύβια ν. Τρικάλων, 25
 Πήλιο (γενικά) ν. Μαγνησίας, 60, 89
 Στεφανόβουνο (Ελασσόνας) ν. Λαρίσης, 9
 Φίλια ν. Καρδίτσης, 81

ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ
 Αγία Άννα ν. Ευβοίας, 79
 Αιτωλία και Ακαρνανία (γενικά), 18
 Γραμμένη ν. Φθιώτιδος, 75
 Οξύλιθος ν. Ευβοίας, 78
 Πετράλωνα ν. Ευρυτανίας, 91
 Τριζόνια (Δωρίδος) ν. Φωκίδος, 64

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ
 Άγιος Πέτρος (Κυνουρίας) ν. Αρκαδίας, 73
 Αμαλιάδα ν. Ηλείας, 86
 Καλαμάτα (πόλη) ν. Μεσσηνίας, 70
 Καταρράχι Πύργου) ν. Ηλείας, 39
 Πύργος (πόλη) ν. Ηλείας, 67, 83
 Ψαθόπυργος ν. Αχαΐας, 93
 Τσέρια (Ταϊγέτου) ν. Μεσσηνίας, 68

ΝΗΣΙΑ ΑΙΓΑΙΟΥ
 Μυτιλήνη ν. Λέσβου, 27, 88
 Σαμοθράκη, 80

ΕΠΤΑΝΗΣΑ
 Άνω Κορακιάνα ν. Κερκύρας, 82
 Κέρκυρα (πόλη), 63
 Λευκάδα (γενικά), 76, 90
 Λευκίμμη ν. Κερκύρας, 74

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ

ΚΡΗΤΗ
 Κρήτη (γενικά), 62, 77
 Λασήθι Κρήτης, 65

ΚΥΠΡΟΣ

SUMMARY

ASPECTS OF GREEK MATERIAL LIFE AND CULTURE
IN UNPUBLISHED ESSAYS
OF PROFESSOR DIMITRIOS S. LOUKATOS' STUDENTS
(Folklore Archives at the University of Ioannina, Greece)

by
Marina Vrelli-Zachou

Dimitrios S. Loukatos was the first Professor of Folklore at the School of Philosophy, University of Ioannina, Greece, during the period 1964-1969.

Prof. Loukatos was one of the first Greek academic teachers who encouraged his students and motivated their interests to fieldwork research and, for the first time, to the ethnographic research of the material life and culture of their hometowns and village communities.

The result was a large amount of essays which included unknown information data about many aspects of Greek popular culture (especially folk songs, tales, customs etc). These essays are kept today at the Folklore Archives of the University of Ioannina.

It is remarkable that among these hundreds of essays, only 93 concerned with material life and culture (dwelling, food and drink, textiles and embroideries, costumes, jewellery etc), proving that the decade of 1960 was the early beginning of academic interests on the material traditional civilization.

The purpose of this paper is to present and analyze the contents of these unpublished essays, which are extremely useful to researchers and folklorists for further study and comparison with data of modern times.

The general characteristics of the essays, the sources used by the students as well as some observations and remarks by Prof. Loukatos are also presented in the paper.

As an Appendix the paper includes a Catalogue of all essays and a detailed Index.

